

สนทนากับ ดร. ป๋วย “ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจ”

เสนอ : สำหรับในการสนทนาคราวนี้คิดว่า ก็จะได้ขยาย
วงถึงปัญหาที่เกี่ยวกับคนส่วนใหญ่มากขึ้น ปัญหาของบ้านเมือง
ซึ่งผมอยากจะจำกัดหรือมุ่งไปที่ปัญหาในทางสังคมและเศรษฐกิจ
ผมคิดว่าอาจจะเป็นประโยชน์ที่จะได้วิเคราะห์ลักษณะหรือแนวโน้ม
ของการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมไทยเสียก่อน การเปลี่ยนแปลง
อาจเกิดจากพลังกดดันภายนอก แต่ผมคิดว่าความเปลี่ยนแปลงภายใน
ในสังคมนั้น เป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งซึ่งจะต้องพยายาม
มองกันให้ชัดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิด

หมายเหตุ : ผู้ร่วมสนทนา ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เสน่ห์ จามริก เกษม ศิริสัมพันธ์
สนทนาที่ห้องคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
วันศุกร์ที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๑๔

จากการพัฒนาในทางสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้สังคมไทยนั้น เป็นสังคมที่ไม่อยู่คงที่ เป็นสังคมที่ก่อให้เกิดการขยายตัวการเจริญเติบโตในทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายความว่า เป็นการเจริญเติบโตอันทำให้เกิดกลุ่มชนที่มีความนึกคิด มีความเห็น มีผลประโยชน์ใหม่ๆ ขึ้นมา เพราะฉะนั้นสังคมไทยจึงเป็นสังคมที่อยู่ในระยะของการเปลี่ยนรูป ซึ่งผมอยากจะเรียกว่าเป็นวิกฤตของการเปลี่ยนแปลง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่น่าปัญหาให้กับบ้านเมืองมาก ผมอยากจะเรียนถามเป็นข้อสังเกตจากอาจารย์ว่า ลักษณะแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงซึ่งผมสังเกตดู โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มนักธุรกิจซึ่งมีผลประโยชน์ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นมาจากผลของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม จะทำให้สังคมไทยนั้นเป็นสังคมที่มีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไปสู่ทิศทางที่ดีขึ้น หรือว่าจะก่อให้เกิดการขัดแย้งในทางสังคมที่จะเป็นโทษแก่สังคมในอนาคต ผมอยากจะเริ่มอันนี้เสียก่อน เป็นจุดตั้งต้นของปัญหา

ป๋วย : ผมเองคิดว่า ถ้าเราปล่อยให้สังคมของเรา คือประเทศไทยของเรานี้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยถากรรมอย่างที่เป็นไปอยู่ก่อนนี้ ผมเกรงว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงชนิดที่เราอาจจะไม่อาจเห็นให้เกิดขึ้น เช่น เรื่องที่เราจะพุดกันในภายหลัง คืออาจจะเกิดความไม่ยุติธรรมในสังคมมากขึ้นทุกที การที่รัฐบาลมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจอยู่นี้เป็นไปในทำนองที่ว่าจะปล่อยให้ใครที่ฉลาด

พอถือประโยชน์ได้ก็ถือประโยชน์เอา คนที่โง่หรือคนที่ไม่มีความรู้ พอหรือไม่เฉลียวฉลาดพอ ก็ไม่อาจจะถือประโยชน์จากแผนพัฒนา อย่างที่เรากระทำมาในแผนพัฒนาสองระยะอย่างที่แล้วมานี้ ก็ยังจะทำให้เกิดเป็นปัญหภายในสังคมมากขึ้น อีกประการหนึ่ง ถึงแม้ว่าเราจะก้าวหน้าไปด้วยกันทุกฝ่ายก็ตามแต่ผลสุดท้ายมีนักสังคมศาสตร์ทำนายว่า การพัฒนาของประเทศไทยเราเป็นการพัฒนาด้านวัตถุ ไม่มีการพัฒนาด้านวัฒนธรรม หรือไม่มีการพัฒนาในทางนามธรรมหรือในทางค่านิยมหรือคุณธรรม นั่นก็เป็นความจริง ซึ่งอาจจะทำให้เกิดเป็นปัญหาของสังคมได้ในภายหลัง ที่นี้ถ้าหากว่าเราจะปล่อยให้ไปเป็นไปตามยถากรรมอย่างที่ผมว่ามานี้ก็จะได้ผลไม่ดี ครั้นจะไม่ปล่อยให้ไปเป็นไปตามยถากรรมเราก็ต้องตั้งเข็มให้ถูก เราต้องวางเป้าหมายและวางนโยบายของการพัฒนาให้ดีขึ้น เพื่อไปสู่อุดมคติซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยเราที่มีความคิดความเห็นอยากจะให้เป็นไป

แต่ถ้าหากว่าเราจะมีมาตรการอะไรต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายอันเป็นอุดมคติของเรา เราจะสามารถทำได้ดีต่อเมื่อบ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อย ถ้าหากว่าบ้านเมืองไม่มีความสงบเรียบร้อยทั้งภายในและภายนอก มีภัยที่คุกคามมาทางด้านภายนอก แล้วก็ในขณะเดียวกันภายในก็ไม่ปกติไม่มีความสงบสุข ความไม่สงบสุขอาจจะเป็นตัวทางด้านการเมืองก็เป็นได้หรือแม้แต่ด้าน

การปกครอง ถ้าหากว่าเราปกครองไม่ดีทำให้เกิดโจรผู้ร้ายมากขึ้น ในเมื่อมีความไม่สงบภายในและก็มีภัยคุกคามที่เรียกว่าจะเกิดขึ้น จากภายนอก การเปลี่ยนแปลงที่เราอยากจะทำให้เห็นจะทำได้ยากขึ้น และถ้าหากว่าภายในประเทศเรื่องความวระส่ำระสายมีมากขึ้นทุกที ๆ จนกระทั่งเครื่องมือของรัฐที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทาง ที่ดีได้นั้นไม่สามารถจะกระทำอะไรได้เสียแล้ว ในกรณีเช่นนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เราอยากจะทำให้เห็นเกิดขึ้นนี้ก็ไม่สามารถทำได้ หรือจะทำได้ยากเต็มที เพราะฉะนั้นในระยะนี้ในประเทศเรา นี้ ผมเป็นห่วงมากกว่าอย่างอื่นในเรื่องความสงบเรียบร้อยของประชา- ชนและความมั่นคงของประเทศ ถ้าหากว่าเรามีความมั่นคงแล้ว ปัญหาต่าง ๆ เราก็จะแก้ไขได้ง่ายขึ้น

เกษม : ผมอยากจะเสริมตอนนี้เสียหน่อยนะครับว่า สรุป ที่อาจารย์พูดมานี้อาจารย์รู้สึกว่าจะกลัวในเรื่องความวระส่ำระสาย ซึ่งผมเองก็มีความวิตกอย่างเดียวกันกับอาจารย์เหมือนกัน คือ ปัญหาที่ผมมองดูในรูปที่ว่า การพัฒนาที่เราทำมานั้นจะเรียก ว่าในทางวัตถุหรืออะไรก็ตาม หรือยังขาดในทางนามธรรมอย่าง ที่ท่านอาจารย์ว่าก็จริง แต่ผลอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องที่น่าวิตก การ พัฒนาทำให้คนรวยยิ่งรวยขึ้น คนจนยิ่งจนลงนะครับ นี่เองผมว่า จะเป็นสาเหตุของความวระส่ำระสาย และความวระส่ำระสายอย่างนี้ เฉพาะอย่างยิ่งถ้าเราดูสถานการณ์ในแหลมอินโดจีน หรือใน

เอเชียเกือบจะทั้งหมด ผมมองดูว่าเป็นลักษณะของความระส่ำระสายในชนบท เพราะชนบทนั้นในระยะที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงในลักษณะอย่างนั้น ชนบทจะต้องปวดร้าวที่สุด เมื่อปวดร้าวที่สุดและตึงเครียดที่สุด ความระส่ำระสายจึงเกิดขึ้นในรูปของความรุนแรงอย่างที่เราเห็น เป็นผู้ก่อการร้าย เป็นพวกเวียดกง เป็นอะไรต่ออะไรผมดูว่าเป็นสาเหตุจากนั้น

คราวนี้ปัญหามีอยู่ซึ่งผมอยากจะใช้คำว่า จะทำอะไรได้ในสังคมไทยเรานั้นเกิดความไม่เป็นธรรมในทางสังคมขึ้น และผมอยากจะพูดในลักษณะความยุติธรรมทางสังคมกันเสียที ทำอย่างไรจึงจะเกิดความยุติธรรมขึ้น ให้เกิดความผาสุกซึ่งจะเท่าเทียมกันหรือให้ปริมาณของความผาสุกมีมากที่สุด ในจำนวนคนที่มากที่สุดได้ อันนี้จะทำอะไร จะมีมาตรการใดในทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างใด ผมมองปัญหาในรูปนี้ ผมไม่ทราบว่าอาจารย์เสนอที่จะคิดในรูปนี้หรือเปล่าครับ

เสนอ : ผมขอเสริมข้อความนี้สักนิดนะครับ ผมคิดว่าปัญหาความสงบภายในเป็นปัญหาซึ่งไม่ใช่เกี่ยวกับปัญหาโจรผู้ร้ายอย่างเดียว ผมมองในทางที่ว่าความไม่สงบสุขเกิดขึ้นจากการเจริญเติบโตในทางเศรษฐกิจและสังคม คือหมายความว่าคนส่วนใหญ่อยู่ในชนบท เป็นชนกลุ่มใหญ่ซึ่งไม่สามารถจะวิ่งตามการเจริญเติบโตหรือการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ แต่คนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นคนกลุ่มที่ผม

อยากจะเรียกว่าส่วนที่ทันสมัย (Modern Sector) ของสังคมไทย
 ผมมีความรู้สึกว่าคุณกลุ่มนี้ไม่น่าเป็นห่วง พวกนักธุรกิจนักวิสาห-
 กิจพวกนี้เขาเริ่มมีปากมีเสียงที่อยู่ในชั้นเรียกว่าอาจจะร่วมมือกับ
 กลุ่มชนชั้นปกครองได้ แต่ว่าคนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่
 ของประเทศเป็นชนชั้นที่ไม่มีปากมีเสียง อันนี้ผมเห็นว่าทำให้เกิด
 ผลกระทบที่เลื่อมล้ำและลึกลับกัน ความลึกลับนี้ทำให้เกิดการเอารัด
 เอาเปรียบ ในปัญหาการพัฒนาผมไม่ค่อยเป็นห่วงโยนกันอย่างที่พูด
 กัน แต่ว่าเป็นห่วงโยนในเรื่องความตื่นตัวในเชิงผลประโยชน์ ผลัก
 การเป็นปากเป็นเสียงของกลุ่มชนส่วนใหญ่ พวกชาวไร่ชาวนาซึ่ง
 ผมคิดว่าช่องว่างนี้เองที่ทำให้ขาดความเข้าใจหรือความสัมพันธ์กัน
 ผมเห็นอาจารย์ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์เมื่อวันที่
 ๒๘ เมษายนนี้ บอกว่าปัญหาความมั่นคงของประเทศชาติจะเป็น
 ปัญหาสำคัญที่สุดสำหรับในระยะสามสี่ปีข้างหน้า แต่ปัญหานี้จะ
 แก้ได้ก็โดยอาศัยความร่วมมือของทุกกลุ่มทุกฝ่าย อันนี้ผมเห็นด้วย
 แต่ที่นี้พลังของกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคมอย่างที่ผมว่าไว้มันขัดแย้งม
 กัน อย่างนี้จะทำให้เกิดพลังที่ไม่อยู่ในฐานะที่จะร่วมมือกันอย่าง
 ก็ียงบำเคียงไหล อย่างผู้ที่เสมอเท่าเทียมกันได้ แต่จะกลายเป็น
 ความร่วมมือซึ่งฝ่ายหนึ่งนั้นตกตวงผลประโยชน์เอารัดเอาเปรียบ
 กลุ่มชนอีกฝ่ายหนึ่ง อย่างจะเรียกเป็นความร่วมมือที่แท้จริงไม่ได้

ป๊วย : อ้า... ผมว่าต้องแก่นิดนะครับ ไม่ใช่สัมภาษณ์ใน
บางกอกโพสต์ เป็นบทความของผมลงในสังคมศาสตร์ปริทัศน์*
และบางกอกโพสต์เก็บความเอาไป ไม่รู้จะถูกต้องสมบูรณ์นัก

ความเห็นก็ตรงกันละครับ ไม่แตกต่างกันมากนัก แต่ที่
ผมพูดถึงเรื่องความสามัคคีร่วมมือกันในชาติของเรา นี่ผมหมายถึง
ระยะเวลาสั้นในปัจจุบันนี้ ในเมื่อมีภัยต่อความมั่นคงของประเทศ
ไม่ว่าจะยากก็ตามก็ต้องร่วมมือกันละ เอาชาติให้รอดไปสักพักหนึ่ง
ก่อน ที่ผมเรียกว่าชาติให้รอดไปนี้ ไม่ได้หมายความว่าชาติเราจะ
เสียเอกราชนะครับ เพราะเหตุว่าภัยนั้นอาจไม่ใช่ภัยมาจากต่าง-
ประเทศก็ได้ แต่เป็นภัยภายในประเทศของเรา พุทกัณง่าย ๆ อย่าง
ที่เราไปพบในชนบทต่าง ๆ มานี้ ทุกวันนี้ในพระนครและธนบุรีมี
โจรผู้ร้ายชุกชุม ในชนบทก็มีโจรผู้ร้ายชุกชุม แล้วที่ร้ายไปกว่าที่
มีโจรผู้ร้ายชุกชุมก็คือว่าทางเจ้าหน้าที่นั้นไม่สามารถจะป้องกันและ
ปราบปรามได้ โดยทั่วไปราษฎรก็ไม่เอาเจ้าหน้าที่ของบ้านเมือง
เป็นทีพึ่ง ตั้งศาลเตี้ยชำระกันบ้าง หรือว่าเมื่อสู้กับภัยทางบ้านเมือง
ไม่ไหวก็หนีจากบ้านเมืองไปกลายเป็นโจรผู้ร้ายไป เรื่องนี้ผมเห็น
ว่าเป็นเรื่องที่ผสมกันกับที่ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ซึ่งก็มีบ้าง ทำให้
รู้สึกที่บ้านเมืองเราจะไม่รู้จะปลอดภัยนักในระยะนี้ และนับวันรู้สึก

* ป๊วย อังภากรณ์ “ข้อคิดจากสหรัฐอเมริกา” สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับ
ที่ ๔ ปีที่ ๘ (มีนาคม-พฤษภาคม ๒๕๑๔), หน้า ๖-๑๔

อาจจะยิ่งมีมากขึ้น ข้อนี้ผมเกรงมาก ถ้าหากว่าไม่มีความสงบเรียบร้อยแล้วละก็ แผนระยะยาวที่เราจะสามารถสร้างสังคมไทยให้มีความยุติธรรมขึ้นนั้นเราจะทำได้ยากมาก ข้อนี้เป็นข้อที่ผมอยากจะขยายความ

ทีนี้เราจะทำอย่างไรให้เกิดความเป็นธรรมในสังคมขึ้น ผมก็ว่ามันมีสองระยะหรือสามระยะ จะแบ่งเป็นระยะสั้นระยะยาวหรือมีระยะกลางเข้ามาแทรกด้วยก็ได้แล้วแต่ แต่ว่าระยะสั้นมีแน่ มีความจำเป็นอย่างยิ่ง จึงเห็นว่าแทนที่ทุกวันนี้เรามีสภาผู้แทนราษฎรขึ้นมาแล้วก็พยายามเอาเรื่องส่วนตัวมาพูดกัน เอาเรื่องพรรคมาพูดกัน น่าจะเอาเรื่องของชาติมาร่วมกันพูดกัน เพื่อที่จะร่วมกันคิดหาทางแก้ไข ไม่ใช่ติดอย่างเดียว ให้มันมีการก่อกันบ้าง ให้ประสานกันถึงผมได้เสนอไว้ในบทความที่ผมได้พูดไว้ว่า ควรจะมีความสมานสามัคคีกัน แต่การที่จะมีความสมานสามัคคีกันได้นั้น ผมก็คิดว่าจำเป็นที่จะมีการผ่อนสั้นผ่อนยาวซึ่งกันและกัน ไม่คิดเขาคิดเราจนเกินไปนัก แต่ทว่าทุกวันนี้แม้แต่ภายในพรรคเท่าที่เห็นก็แตกแยกกัน ไม่ว่าจะเป็นพรรคฝ่ายรัฐบาลหรือพรรคฝ่ายค้าน เกิดแตกแยกกัน แล้วที่น่าเสียดายคือเป็นเรื่องส่วนตัวมากกว่า และก็เป็นเรื่องที่จะหักล้างกันมากกว่า แทนที่จะต่างคนต่างมาช่วยกัน นี่เป็นเรื่องที่ผมเห็นว่าอยากจะให้พวกเราช่วยกันกำลังกันเพื่อที่จะให้ฝ่ายปกครองได้ปกครองประเทศด้วยดีให้ความเป็นธรรม ฝ่ายที่จะปราบปราม

เช่นตำรวจก็ให้จับผู้ร้ายจริง ๆ ไม่ใช่ทำสิ่งที่เป็นโทษแก่ประชาชน
ขึ้นมาทุกฝ่าย เราร่วมมือกันเช่นนี้ ผมรู้สึกว่าจะเป็นประโยชน์มาก
กว่า สำหรับเรื่องระยะยาวนี้ไม่ทราบว่ายากจะพูดกันในตอนนี้
หรือเปล่า หรือจะเอาไว้ในตอนหลัง ผมเองผมเห็นว่า การที่จะ
สร้างความเป็นธรรมแก่สังคมให้ได้นั้นผมไม่ชอบที่จะเปลี่ยนระบบ
เป็นรัฐระบบสังคมนิยมชนิดที่เป็น Dictatorship of Proletariat
ไม่ต้องการเช่นนั้น เพราะเหตุว่ารู้สึกว่ามันจะก่อให้เกิดปัญหาขึ้น
ผมอยากจะให้สังคมไทยเราเป็นสังคมที่เสรีภาพอยู่เสมอ เพราะ
ฉะนั้น ในระยะไกลเราจะต้องแก้ไขความลำบากต่าง ๆ และตัว
สำคัญที่เราจะแก้ไขในเรื่องนี้ ที่จะให้ชนบทที่อุดมสมบูรณ์เมื่อ^{๕๕}
หรือผู้น้อยผู้ที่มีรายได้^{๕๖}น้อยที่คุณเสนอให้พูดถึง ก็ตรงกันแหละ ให้
เขาช่วยตัวเขาเองได้ เรื่องนี้ก็สำคัญอยู่ที่การศึกษา ต้องระดมการ
ศึกษาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ศึกษาในชนบทนะครับ ไม่ใช่
ศึกษาอย่างที่เรากำกันทุกวันนี้ คือเฟื่องเลี้ยงให้การศึกษาโดยเฉพาะ
เน้นมาช่วยอยู่แต่ภายในกรุงภายในเมืองภายในตัวจังหวัดเท่านั้นไม่
พอ ต้องให้การศึกษาชนิดที่เหมาะสมแก่ชาวชนบท ในกรณีเช่น
นี้ผมคิดว่าแผนระยะไกลพอจะช่วยได้ แต่การศึกษานี้กินเวลานาน
ส่วนระยะใกล้นี้เรายังมีทางจะทำอีกเยอะแยะ เช่น ระบบภาษี
อากรก็ควรปรับปรุง อันนี้ผมอยากจะขยายความภายหลัง ระบบ
ภาษีอากรและงบประมาณแผ่นดินชนิดที่จะช่วยการพัฒนาที่แท้จริง

ในชนบท หลักการทั้งหลายเรารู้กันทั้งนั้น จะเห็นได้จากการที่รัฐบาลที่ทั้งกรมต่าง ๆ ขึ้นมา กรมส่งเสริมเกษตร กรมพัฒนาชุมชน และหน่วยราชการอื่น ๆ ก็มีทั้งนั้นแหละ แต่การบริหารราชการแผ่นดินของเรายังไม่ประสานกันให้สมบูรณ์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เราไม่ต้องไปเปลี่ยนระบบของสังคมอย่างรุนแรง เราก็ทำได้ และขอให้ทำให้ได้จริงจัง ๆ เกอะ ตั้งใจทำกันจริงจังแล้ว ผมคิดว่ามันจะสำเร็จ ระยะสั้นต้องใช้ระบบภาษีอากรและงบประมาณและการบริหารราชการแผ่นดินให้ถูกต้อง ส่วนระยะไกลนั้นต้องเริ่มทำเรื่องการพัฒนาการศึกษาโดยเน้นหนักสำหรับชาวชนบทเสียตั้งแต่เดี๋ยวนี้จะได้เกิดผลระยะไกลก็ได้

เสนอ : ผมขอย่ออีกสักนิดนะครับ ไปถึงเรื่องลักษณะแนวโน้มและการเปลี่ยนแปลงที่ผมรู้สึกมีความกังวลสนใจตามที่พูดมาในตอนแรก ในแง่ที่ว่าเวลาที่เรารู้สึก ปัญหาผู้ก่อการร้ายก็ดีขึ้นว่าการเปลี่ยนแปลงแบบรุนแรงที่จะไปสู่แบบเผด็จการของชนกรรมาชีพแบบนั้น ถ้าผมเข้าใจประวัติศาสตร์ เข้าใจประสบการณ์สังคมอื่น ๆ ที่กำลังอยู่ภายใต้ระบบนี้ถูกต้อง ผมเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมที่เกิดช่องว่าง ถ้าเรามัวเน้นไปที่เรื่องปราบผู้ก่อการร้ายอันเป็นเรื่องพื้นผิวแล้ว จะทำให้เรามองข้ามปัญหาไปมากทีเดียว ปัญหาช่องว่างนี้ที่ผมคิดนั้นเกิดขึ้นจากสาเหตุที่ว่า ในขณะที่อยู่กับที่เราพัฒนาอะไรไปนี้ คนกลุ่มใหญ่ไม่สามารถจะดีขึ้นหรือเติบโต

โตได้ทันอัตราการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง อันนี้เป็นอันตรายอย่างยิ่ง

ที่นี้ก็กลับไปสู่ปัญหาความยุติธรรมในสังคม อย่างที่อาจารย์เกษมและอาจารย์ได้พูดถึงว่า เราจะสร้างได้อย่างไร อาจารย์พูดถึงการสร้างในระยะสั้นระยะยาวในการแก้ปัญหา ผมคิดว่าไม่ว่าจะเป็นในระยะสั้นหรือระยะยาว ปัญหาที่จะเกิดขึ้นต่อสังคมในอนาคตขึ้นอยู่กับใครเป็นคนวางเป้าหมาย เวลาที่เรามองว่าบ้านเมืองจะเป็นไปอย่างไรนั้น เรามักจะมองที่แผน แต่ตัวคนที่วางแผนนี้สิครับ เป็นตัวที่เป็นจักรกลสำคัญอย่างยิ่งของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ แผนที่ทำ ๆ มาเนี่ยทำมาจากระบบของราชการ ซึ่งมักไม่ตรงกับความต้องการที่แท้จริงของคนส่วนใหญ่ นี่ผมเองก็จนปัญญาครับ หาทางออกไม่ได้เหมือนกันว่าเราจะแหวกออกจากระบบของการวางแผนพัฒนา เพื่อให้ได้ส่วนสัมพันธ์กับความต้องการและผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ได้หรือไม่ หรือว่าจะปล่อยให้มันเป็นแผนที่เกิดจากจินตนาการของนักวิชาการ หรือว่าผู้เชี่ยวชาญต่างๆ ในระบบราชการกันอยู่อย่างนี้ต่อไป อันนี้ผมคิดว่าเป็นปัญหาที่ผมเองก็จนปัญญาเหมือนกัน

เกษม : ผมก็อยากจะแสดงความคิดเห็นบ้าง คือที่เรื่องที่อาจารย์ป่วยพูดถึงระยะสั้นระยะยาวนั้น และอาจารย์เน้นในบทความสังคมศาสตร์ปริทัศน์ อาจารย์เน้นในเรื่องความสามัคคีของ

ทุกฝ่าย นี่เองเป็นข้อที่ผมไม่แน่ใจ ความสามัคคีกันนี้ดีแน่ แต่จะเกิดขึ้นจริงไหม ผมย้อนคิดถึงนี่ จะเป็นด้วยเหตุใดก็ตาม ในปัจจุบันนี้สถานการณ์เกิดรัดตัวกันขึ้นมา เกิดตึงกันขึ้นมา ก็มีอาการสำคัญคือตกใจ เมื่อตกอกตกใจกันขึ้นมาแล้ว ก็เหมือนกับคนตื่นไฟ แทนที่จะกอดคอกันดับไฟ จะเถียงกันเสียมากกว่า บรรยากาศอย่างนี้ความสามัคคีจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ความร่วมมือกันทุกฝ่ายอันนี้แหละเป็นของดีแน่ถ้าเราทำได้ อันนี้แหละผมคิดว่าจะเป็นไปไม่ได้ ผมเองก็ยังหนักใจ

ที่อีกทางหนึ่งที่ผมอยากจะเรียนถาม ผมว่าปัญหาในระยะสั้นในปัจจุบันนี้ จักรกลการบริหารประเทศนั้นจำเป็นต้องมีการปฏิรูป ถ้าไม่มีการปฏิรูป จักรกลจะหลุดหมดแล้ว ผมมองไปทางไหนมันหลวมไปหมด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปราบโจรผู้ร้าย ไม่ว่าจะเป็นช่วยชาวนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดๆก็ตาม จนในที่สุดปัญหาจราจรในกรุงนี้ก็ได้ จักรกลมันหลวมหมด ผมคิดว่าจะต้องแก้ไขปรับปรุงจักรกลการบริหารของประเทศทั้งหมด นี่สิครับผมว่าจะต้องทำโดยเร็วที่สุด จักรกลเหล่านี้คิดว่า เป็นระบบราชการก็ได้ เพราะว่าระบบราชการแย่ เมื่อระบบราชการทุกสิ่งทุกอย่างแย่ มันแย่หมด อาจารย์เสนอที่อาจมองไปในแง่ว่าระบบราชการเป็นภัย แต่ผมว่าเป็นภัยเพราะว่าระบบนี้ขาดประสิทธิภาพ คราวนี้จะต้องแก้กันอย่างไร ถ้าไม่แก้จักรกลหลวม

ต่าง ๆ เหล่านี้จะก่อให้เกิดปัญหาขึ้น อันนี้ผมอยากเรียนถามเหลือ
เกิน ผมคิดว่าจะต้องมีการปฏิรูปปรับปรุงประสิทธิภาพของราชการนี้ให้
ดีขึ้น พอที่จะทำอะไรได้ให้เกิดผลจริงจัง ให้เกิดความผาสุกแก่
ประชาชนได้ นี่เป็นความเห็นของผม

ป๋วย : ผมว่าได้ ๓ เรื่องที่เราพูดถึงกันอยู่นี้ เรื่องหนึ่ง
คือ จักรกถการบริหาร เรื่องที่สอง คือมีแผนแล้วเราจะบริหาร
ให้เป็นไปตามแผนได้อย่างไร ในเมื่อแผนนั้นดีเหลือเกินอย่าง
ที่อาจารย์เกษมพูด และอาจารย์เสนอให้ก็บอกว่าแผนนี้อาจจะเกิดมา
จากจินตนาการของนักวิชาการ อาจจะไม่เป็นแผนที่ประชาชนต้อง
การด้วยซ้ำ เราจะทำอย่างไรให้เกิดมีแผนของประชาชนขึ้น และ
อีกข้อหนึ่ง ก็พูดถึงเรื่องความสามัคคีในหมู่ชนผู้นำในด้านการเมือง
ของเรา

ผมคิดว่าในเรื่องจักรกถการบริหาร จริงตามที่อาจารย์เกษม
พูดทุกประการ ไม่ว่าเราจะดูเรื่องไหน จะดูเรื่องการเกษตร การ
อุตสาหกรรม จะดูเรื่องการสังคมสงเคราะห์ จะดูเรื่องการพัฒนา
ชุมชน จะดูเรื่องการศึกษา ก็เหมือนกัน รู้สึกว่ามีการแตกแยก
มีการเกี่ยงงานกันทำ สับสนกัน เพราะฉะนั้นการบริหารราชการ
แผ่นดินนี้จำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลงแน่ ๆ จะเป็นรัฐบาลชนิด
ไหนจะเป็นรัฐบาลปัจจุบันก็ดี จะเป็นรัฐบาลที่ฝ่ายค้านอาจจะขึ้น
มาในวันหนึ่งตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญก็เป็นไปได้ ไม่ว่าจะเป็น

รัฐบาลใดก็ตามเถอะ จักรกลการบริหารจำเป็นจะต้องแก้ไข เวลา
 นี้รู้สึกวาทาณะรัฐมนตรีก็พยายามเสนอเรื่องให้แก้ไข แต่ตัว
 จักรกลที่ไปแก้ไขจักรกลก็ยิ่งร้ายใหญ่ ยิ่งซ้ำใหญ่ จักรกลที่จะไป
 แก้ไขจักรกลนี้หลวมตัวกันทั้งคู้ เพราะฉะนั้นจึงลำบาก ผมเห็นว่า
 เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญอย่างยวดยิ่ง

แต่ผมยังอดนึกไม่ได้ว่า สมมุติว่ารัฐบาลนี้ไม่ลำบากใน
 การที่จะไปคิดว่า ฝ่ายค้านเขาจะว่าอย่างไร ฝ่ายโน้นจะว่ายังง
 เผิดญเกิดเป็นรัฐบาลผสมขึ้นมา ไม่ต้องให้เอ่ยชื่อหรือก เพราะ
 หัวหน้าพรรคการเมืองที่เข้าไปนั่งในสภาก็หลายท่านทีเดียว ถ้าเรา
 จีบรวม ๆ กันเข้ามาแล้วหลายท่านที่เดียวที่มีปัญญา มีความรู้ มีความ
 รักชาติ เราอย่าไปดูข้อเสียของคนบางคนในสภา หลายคนที่เดียว
 ที่เป็นหัวหน้าพรรคการเมือง ท่านมีความสามารถ ท่านทั้งหลาย
 เหล่านี้เข้ามาร่วมกันขึ้นมาแล้วก็ตั้งรัฐบาลผสมขึ้นลองดูสักพักหนึ่ง
 สักสามสี่ปี บอกว่าบ้านเมืองเกิดวิกฤตการณ์ทางด้านการเมืองก็
 ลำบาก ต่างประเทศก็ลำบาก ทางเศรษฐกิจก็ลำบาก ไหนเราลองมา
 ร่วมมือกันสักทีซี อย่าเพิ่งนึกเขานึกเราเลย ก็แล้วแต่จำนวนสมาชิก
 ในสภาของแต่ละพรรคในเวลานี้ก็ได้ ไม่ต้องไปยุบสภาแล้วเลือก
 ingsunใหม่ สภานี้มีออกมาเป็นก็ส่วนก็มีคณะรัฐมนตรีรวมเข้าไป
 เอาฝ่ายค้านเข้าไปร่วมกันเป็นคณะรัฐมนตรีผสม แต่นั่นอาจจะเป็น
 จินตนาการของผมก็ได้ ซึ่งมันอาจจะเป็นไปได้ แต่ผมอยากเห็น

จริง ๆ บางทีไอ้เรื่องจักรกลนี้อาจจะแก้ไขได้ด้วยซ้ำ เพราะเหตุว่ามีหลายความคิด รัฐบาลปัจจุบันหน้าเก่า ๆ และก็จำเจมาสิบกว่าปีแล้ว อย่าว่าแต่รัฐบาลเลย แม้แต่ที่ธนาคารชาติเองหน้าเก่ามาตั้งสิบกว่าปีแล้ว รู้แก่ตัวเอง อย่างในธนาคารชาติผมเองก็ชักคิดไปในร่องเดิมอยู่หลายเรื่อง จึงควรลองเปลี่ยนหาวิธีใหม่ซิ บางทีมันอาจจะดีขึ้น ผมถึงว่าความสามัคคีเป็นเรื่องที่สำคัญ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม จะเป็นรัฐบาลผสมหรือไม่ใช่เป็นรัฐบาลผสมก็ตาม แม้รัฐบาลปัจจุบันนี้ก็น่าจะคิดเรื่องจักรกลให้มันมากหน่อย และไม่ใช่ได้แต่คิดอย่างเดียว ต้องแก้ไขให้เรียบร้อย

สำหรับเรื่องที่อาจารย์เสนอให้เป็นห่วงเรื่องแผนพัฒนาประเทศจะเป็นทางตันสังคมก็ดี เศรษฐกิจก็ดี ว่าจะเหมาะสมกับความต้องการของประชาชนในชนบท ในท้องถิ่นและในกรุงมากแค่ไหน ผมเห็นด้วย แต่อย่าลืมว่าจำเป็นที่เราจะต้องเป็นฝ่ายนำอยู่นั่นเอง เรายุ่หมายความว่ารัฐบาลและนักวิชาการ ซึ่งอันนี้ก็ไม่ได้ยกย่องตัวเองว่าจะวิเศษกว่าคนอื่น แต่ว่าเรามีหน้าที่ที่จะคิดจะวางแผน แต่ในขณะเดียวกันเราก็จำเป็นที่จะต้องดูความต้องการของประชาชนในชนบทจริง ๆ ทั้งคนยากคนจน อันนี้สิครับที่ผมว่าเป็นเรื่องที่น่าจะคิด และถ้าหากว่าสภาผู้แทนมีประสิทธิผลจริง ๆ ไม่ได้คิดถึงเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนตัวจุก ๆ จิก ๆ มีความสามารถที่จะคิดถึงเรื่องที่จะว่าราษฎรในจังหวัดต่าง ๆ ที่ตั้ง ส.ส.

ขึ้นมาเนี่ย อาจจะมีความเห็นในเรื่องแผนบางอย่าง และก็มาอภิปรายกันในสภาผู้แทน ผมว่าอาจจะเป็นประโยชน์ขึ้น ถ้าเราเอาแผนนี้ให้เป็นประชาธิปไตยจริงๆ แต่ว่าแต่ละครัวรัฐบาลจะต้องรับผิดชอบ ที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามความเห็นของแต่ละแห่งไม่ได้ แต่ว่าต้องเอาความเห็นของทุกฝ่ายมาประกอบการพิจารณา แต่ที่ผมพูดนี้พูดแต่เพียงด้านเดียว แม้ว่าแผนพัฒนากับจักรกลบริหารจะเป็นไปตามทางที่ถูกก็ต้องทำตาม ซึ่งทุกวันนี้เราห่างไกลไปจากที่ถูกที่ต้องมากเหลือเกิน

แม้ว่าเราจะได้แผนที่ดีที่สุดที่จะทำได้ซึ่งวางขึ้นมาแล้ว แล้วก็แม้ว่าการบริหารของเราดีขึ้น เราก็ต้องพิจารณากันในด้านการคลังของรัฐบาล นี่มองจากด้านในแง่ของงบประมาณนะครับ เฉพาะอย่างยิ่งรายได้ของรัฐบาล ซึ่งแท้จริงมีเรื่องอื่นแอบแฝงอยู่ ทุกวันนี้ประชาชนและรัฐบาลไทยยังเข้าใจว่าการเก็บภาษีอากรนั้นเป็นการหารายได้ฝ่ายรัฐบาลอย่างเดียว และเป็นการที่จะทำให้ราษฎรต้องถูกบีบบังคับกรีดนาทาเร้นอย่างเดียว เรื่องนี้เป็นความจริงส่วนหนึ่ง ทุกวันนี้เราเก็บเฉพาะภาษีทางอ้อมมาเสมอ เพื่อเป็นรายได้ของประเทศ ภาษีศุลกากรก็เก็บเพื่อรายได้ จะมียกเว้นอยู่ก็ที่ผมเคยพูดมาแล้วเมื่อกรกฎาคมที่แล้ว ครั้นนี้เราขึ้นภาษีไม่ใช้เพื่อรายได้ และแท้ที่จริงก็ขึ้นภาษีเพื่อให้ลดรายได้ลงด้วยกัน และผลก็เป็นจริงตามนั้น แต่ว่าทางด้านนโยบายการคลังและการ

ภาษีอากรนั้น ยังเป็นเรื่องที่บังคับให้สังคมอยู่ในความชอบธรรม ด้วยซ้ำไป จะเห็นได้ง่ายๆ อยู่ข้อหนึ่งซึ่งไม่รู้ว่าจะเห็นด้วยกันหรือเปล่า ถ้าเรามีการเก็บภาษีที่ดิน แทนที่จะทำให้ที่ดินมันแพงขึ้น กลับจะทำให้ที่ดินถูกลง นี่เป็นปริศนาซึ่งผมเข้าใจว่าแม้แต่บุคคลสำคัญๆ ในรัฐบาลและในกระทรวงการคลังก็ยังมองไม่ถึง ข้อไข ของปริศนาที่ผมพูดเมื่อตะกัณก็มีอยู่อย่างเดียว ทุกวันนี้มีการซื้อที่ดิน เฉพาะอย่างยิ่งในพระนครและธนบุรี และในเมืองใหญ่ และตามสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่ตากอากาศ คนชาวกругไปกว้านซื้อที่ดินไว้ ส่วนมากเป็นการซื้อที่ดินที่เราเรียกกันว่าเก็งกำไร ข้อไข อยู่ตรงนี้ ถ้าหากว่าการเก็งกำไรมีน้อยลง ราคาที่ดินก็ลดลง การเก็บภาษีที่ดินนั้น ถ้าหากว่าคนที่เก็งกำไรมากถูกเก็บภาษีมาก ก็เก็งกำไรน้อยลง

นโยบายภาษีอากรส่วนใหญ่ นั้น เป็นมาตรการที่จะทำให้อคนทำอย่างหนึ่งหรือไม่ทำอีกอย่างหนึ่ง ถ้าพูดไปแล้ว ยังมีสมาชิกสภาผู้แทนบางคน ซึ่งให้ความเห็นในหน้าหนังสือพิมพ์ซึ่งตรงกับหลักวิชาการทุกประการ คือท่านว่าเมื่อคนไปท่องเที่ยวในต่างประเทศมากนัก ก็ควรจะเก็บภาษีการท่องเที่ยว อันนี้เห็นได้ชัดทีเดียว ไม่ใช่เก็บเพื่อรายได้นะ เก็บเพื่อบังคับจำกัดให้คนไปท่องเที่ยวต่างประเทศน้อยลง อันเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องนโยบายการคลังซึ่งควรกระทำ ที่นี้จะอะไรที่เกี่ยวกับภาษีอากรที่จะทำให้เกิด

ความเป็นธรรมในสังคมมากขึ้น ก็พุง่าย ๆ ใครมีเงินมาก มีทรัพย์สินมาก เพื่อความเป็นธรรมในสังคม เราก็ให้เขาเฉลี่ยออกมาโดยผ่านรัฐ เพื่อไปสู่การพัฒนาให้คนที่มียาได้น้อยให้มีความสามารถมียาได้มากขึ้น ในกรณีเช่นนี้มาตรงกันกับหลักที่ว่า จะต้องเก็บภาษีทางตรง ไม่ใช่เก็บภาษีทางอ้อม ไม่ใช่เก็บภาษีศุลกากร ไม่ใช่เก็บภาษีสรรพสามิต แต่ต้องเก็บภาษีทรัพย์สิน เก็บภาษีเงินได้ให้ดีขึ้น แล้วก็เอาเงินที่ได้มานั้นก็เอาไปใช้จ่ายในเรื่องแผนพัฒนา ในเรื่องการบริหารให้มันดีขึ้น นี่เป็นสิ่งที่ผมเห็นว่าจำเป็นเหลือเกินที่จะให้เกิดผลทันทีในปีสองปี ให้รู้ทีเดียวว่าได้ทำอะไรเกิดขึ้นแล้ว ที่ผมพูดเมื่อกี้สัมผัสกล่าวถึงเรื่องภาษีมรดก ซึ่งได้มีกันมาครั้งหนึ่งนานมาแล้ว แต่รัฐบาลปัจจุบันยังไม่ยอมรับในเรื่องนี้ เพราะฉะนั้นผมจึงเห็นว่าระบบภาษีอากรนี้เป็นเครื่องมืออันดีของรัฐบาลที่เกี่ยวกับการสร้างความเป็นธรรมในสังคม และอีกนัยหนึ่งถ้าไม่ใช้ระบบภาษีอากรอย่างที่ผมว่าเมื่อกี้ แต่ใช้ภาษีอากรไปในการทำงานอื่นละก็ ก็อาจจะก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมมากขึ้นด้วยซ้ำ

เสนอ : ปัญหาที่อาจารย์พูดมาคือว่า จักรกลที่ไปแก้จักรกลกันเองนั้นต่างหลวมตัวกันจะทำได้ยังไง มาตรการทางการคลังการภาษีอากรอย่างที่ว่าอาจารย์พูดถึงนี้ ก็ต้องอาศัยฐานะของผู้นำทางการเมือง เพราะเป็นมาตรการทางการเมืองอันหนึ่งที่ต้องอาศัย

พลังสนับสนุนที่สำคัญมาก หมายถึงพลังสนับสนุนที่เกิดจากประชาชนส่วนใหญ่ แต่มาตรการต่าง ๆ เหล่านี้จะเกิดขึ้นย่อมขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของรัฐบาลหรือนำทางการเมือง เป็นการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของบรรดากลุ่มชนที่จะต้องถูกเก็บภาษี ที่จะต้องถูกอยู่ภายใต้มาตรการอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าเราจะพูดกันอย่างไทย ๆ ว่าขอให้เสียสละขอให้สามัคคี ซึ่งผมคิดว่าเป็นการพูดที่ง่ายเกินไป เพราะว่าทุกอย่างในทางสังคมทางการเมือง ผมเชื่อว่าเกิดจากลักษณะฐานะของพลังที่สามารถต่อรองกันได้ ถ้าหากว่าอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายที่ไม่สามารถจะต่อรองได้แล้ว ผมคิดว่าก็ยอมไม่สามารถที่จะทำให้มาตรการเหล่านั้นเป็นจริงเป็นจังขึ้นมาได้

ที่อาจารย์พูดถึงว่าทางออกของเมืองไทยนี้น่าจะเป็นไปในรูปของรัฐบาลผสมเพื่อรวมมันสมองปัญญาของคนนั้น ผมรู้สึกออกจะไม่แน่ใจเหมือนกัน ผมคิดว่าสังคมไทยเรานี้ไม่ได้ขาดสมอง ไม่ได้ขาดปัญญาแน่ ยิ่งดูวุฒิวิทย์ฐานะคนที่อยู่ในวงราชการหรือในส่วนเอกชนเดี๋ยวนี้แล้ว แน่ใจว่าเราไม่ได้ขาดสมองเลย แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า ทิศทางของการใช้สมองใช้ปัญญาว่าจะเป็นไปในทางที่ถูกที่ควรหรือไม่ ที่นี้พอพูดอย่างนี้ไม่ใช่หมายความว่า จะเป็นเรื่องที่เกิดจากความรู้สึกหรือความเห็นที่อิงวิชาการอย่างเดียว แต่เป็นความเห็นที่ว่าเราจะต้องอาศัยพลังของประชาชนที่จะได้รับผลของการบริหาร ของการตัดสินใจนโยบายให้ได้มีส่วนในการดำรง

ประชาชนต้องมีพลังพอ เพราะฉะนั้นผมคิดว่าปัญหาของสังคมไทยเวลานี้ไม่ได้เป็นสังคมที่ขาดสมอง แต่เป็นสังคมที่ขาดพลังที่จะตั้งรับสมองของบ้านเมืองให้มีความรับผิดชอบ คือเราไม่มีหลักความรับผิดชอบต่อฝ่ายบริหารกับฝ่ายที่จะได้รับผล ทั้งทางที่ดีและเสียของการบริหารบ้านเมือง

คราวนี้กลับไปหาปัญหาเก่าอีกที่ว่า จะปล่อยให้ระบบราชการแก้ไขตนเองปฏิรูปตนเอง หรือจะริเริ่มใช้มาตรการใหม่ๆ เช่น การเก็บภาษีอากรเพื่อให้คนมีเงินเสียสละอะไรต่างๆ นี้ ผมเองก็ไม่เห็นทางออก ผมคิดว่าในโครงสร้างของอำนาจที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ไม่เห็นทางจะเป็นไปได้ แต่ถ้าผู้นำทางการเมืองไม่สนใจในปัญหาข้อนี้แล้ว จะเป็นอันตราย ประชาชนจะไม่มีทางออก นอกเสียจากว่าจะหันเหไปในด้านของผู้ก่อการร้าย หรือไม่ก็หาทางแก้หรือทางออกแบบรุนแรง ผมกลัวอันนี้ ถ้าหากว่าผู้ที่อยู่ในฐานะผู้นำทางการเมืองอยู่ขณะนี้ไม่สำนึกถึงความสำคัญของปัญหานี้ ผมเกรงว่าจะทำให้การเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปของบ้านเมืองไม่สามารถที่จะฟื้นความรุนแรงได้ในอนาคต เพราะฉะนั้นผมเห็นว่าควรมีปรีชาญาณของผู้นำทางการเมือง ย่อมมีส่วนอยู่มากทีเดียวที่จะช่วยให้การเปลี่ยนแปลงนั้นคลี่คลายไปในทางที่สงบราบรื่นได้

เกษม : ผมขอเสริมอาจารย์เสน่ห์ และขอชักอาจารย์เสน่ห์บ้าง หลายข้อด้วยกัน ข้อแรกนั้นผมเห็นจะต้องพูดถึงเรื่องที่

ท่านอาจารย์ป่วยกล่าวเสียก่อน อาจารย์เคยให้ศีลให้พรผมว่าผมเป็นคนที่มีมองโลกในแง่ร้าย นับว่าเป็นศีลเป็นพรที่เป็นสิริมงคลแก่ผมอยู่ อาจารย์พูดถึงรัฐบาลผสม ผมฟังตุ๊กไฟเราะดี แต่ผมเป็นคนมองโลกในแง่ดีไม่ได้ จะผสมไปได้ยังไง คืออาจารย์จะให้ผสมอะไรกับอะไร ผมมองดูในปัจจุบันนี้เราขาดความเป็นผู้นำที่มีปรีชาญาณ (Enlightenment of Leadership) ของที่ทันตัวกัน มาผสมกันก็ทันกันอีก ผมมองดูอย่างนี้ เราจะเอาอะไรผสมกับอะไรมันก็เท่าเท่า ผมกลัวว่าจะเป็นอย่างนั้น และในขณะเดียวกันความต้องการทางสังคมกำลังเรียกร้องความเปลี่ยนแปลงอยู่ แต่เราขาดพลังความเป็นผู้นำที่จะนำการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่จะสร้างความเป็นธรรมของสังคมต่างๆ นานา คราวนี้เรามองหาความเป็นผู้นำชนิดนั้นไม่เห็น แล้วเราจะทำกันอย่างไร เรื่องนี้อาจารย์จะว่าผมมองโลกในแง่ร้ายก็ได้ครับ

ตอนนั้นมาถึงอาจารย์เสนอให้ ผมอยากจะให้อาจารย์เสนอให้ตอบผมบ้าง ผมก็งงเหมือนกัน อาจารย์เสนอว่าเมืองไทยไม่ขาดปัญญา ยังมีสมองอีกเยอะ แต่ว่าสมองใช้กันไปไม่ถูกทาง อาจารย์เสนอให้จึงว่าต้องหาพลังที่จะดึงรั้งสมองเหล่านี้ คราวนี้จะดึงรั้งกันอย่างไร ผมเกิดความสงสัย อาจารย์เสนอว่าสมองผิด จะล้างสมองกันหรือยังไหม หรือจะทุบสมองทิ้งไปเลย อาจารย์เสนอให้จะให้พลังอะไรคอยดึงรั้งสมองเหล่านี้ ผมพอเข้าใจเหมือนกันว่า สมองอาจจะ

ใช้ไปในทางที่ผิด เอาละมีปัญญา แต่ปัญญามันผิด ทำยังไงจะให้ปัญญามันถูก จะเอาอะไรถึงรู้ จะถึงรู้ตามคัลลองระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาหรืออย่างไรงั้น เวลานี้ก็มีสภาผู้แทนแล้ว ถึงรู้ไหวไหม ผมอยากให้อาจารย์เสนอให้ตอบผมก่อน และก็ทำนอาจารย์ตอบทีหลังก็ได้ครับ

เสนอ: ผมขอย้อนที่อาจารย์เกษมพูดแต่ต้น ที่อาจารย์เกษมบอกว่าผมเห็นระบบราชการเป็นภัย ผมไม่ได้คิดว่าเป็นภัยเสียทั้งหมด แต่คิดว่าระบบราชการเป็นภัยในแง่ที่ว่า เป็นระบบที่มองจากด้านของกลุ่มผู้รู้แต่ด้านเดียว อันนี้ที่จะเป็นภัย เพราะฉะนั้นด้วยเหตุนี้ทำให้ผมคิดว่า เราไม่ขาดปัญญาแน่ ในทางระบบราชการนั้น เราระดมบรรจุกคนที่มีความรู้มากมายเหลือเกิน เพราะฉะนั้นในแง่ของเทคนิคในการที่จะดำเนินงานต่าง ๆ เราไม่ขาดในแง่ นั้น แต่เราขาดในแง่ของนโยบาย และขาดในแง่ของทิศทาง ผมไม่เคยเชื่อเลยว่าการบริหารงานที่ถูกที่ตงั้นนั้นเป็นการบริหารงานที่ถูกตองจากทัศนะของผู้รู้แต่ฝ่ายเดียว การบริหารงานที่ดีต้องอยู่ภายใต้หลักการของความรับผิดชอบ คือจะต้องมีความรับผิดชอบต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด

ทีนี้เมื่ออาจารย์เกษมมาถามถึงว่าความรับผิดชอบจะเป็นไปในรูประบบรัฐสภาหรือยัง ใจนี้ซัดรับที่ผมรู้สึกเป็นกังวล เพราะว่าระบบรัฐสภาแบบผู้แทนที่เราได้มีประสบการณ์มาตั้งแต่

ปี ๒๔๗๕ มันเป็นระบบที่ยังไม่ได้สร้างความตื่นตัวของสังคม ที่จะให้รับกับความรับผิดชอบที่จะมีมาในระบบรัฐสภานี้คล้าย ๆ กับ เป็นปัญหาเขาวงกตที่เราไม่สามารถจะหาทางออกได้ เราบอกว่า เราต้องมี ส.ส. ที่ดี แต่ ส.ส. ที่ดีนั้นจะต้องได้ผู้เลือกตั้งที่ฉลาดพอสมควร มีความรู้พอสมควร แต่เราขาดในสิ่งเหล่านี้ เพราะฉะนั้น ในเมื่อระบบการเมืองในรูปของผู้แทนที่เป็นอยู่ในขณะนี้ไม่ใช่เป็น ทางออกของประชาชนอย่างแท้จริงตามความหมายที่ผมได้กล่าวมา ข้างต้น ผมจึงมีความรู้สึกที่ไม่ดีนักในอนาคตของบ้านเมืองในแง่ที่ว่า ผลที่สุดแล้วคนที่อยู่ในฐานะของการเสียเปรียบจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมก็จะหันไปหาผู้นำจากที่อื่น ไม่ใช่เป็นผู้นำในที่ซึ่ง คิดว่าจะเป็นผู้ธำรงรักษาไว้ซึ่งในความต่อเนื่องของบ้านเมืองได้ เพราะฉะนั้นถ้าถูกหันเหไปในทางอื่นเสียแล้วผมกลัวเหลือเกินว่า ปัญหาผู้ก่อการร้าย ที่กระจัดกระจายอยู่ทุกวันนี้จะกลายเป็นขบวนการใหญ่ขึ้นมา เพราะว่าในระบบผู้แทน ระบบรัฐสภาและผู้นำทางการเมืองในขณะนี้ ก็ไม่สามารถทำหน้าที่ในฐานะที่จะสมานผล ประโยชน์หรือความนึกคิดของประชาชนอย่างแท้จริง ผมเองรู้สึก ว่าถ้าผมเป็นราษฎรคนหนึ่ง เป็นชาวนาคนหนึ่ง ผมจะมองดูในแง่ที่ว่า ผมไม่มีทางออกเลย และจะไม่รู้สึกว่าผู้ก่อการร้ายนั้นเป็น สาเหตุสำคัญของความปั่นป่วนต่าง ๆ แต่ความปั่นป่วนนั้นเกิดขึ้น เพราะว่าไม่มีจักรกลอะไรหรือว่าผู้นำอะไรที่จะตอบสนองความรู้สึก

หรือความต้องการของราษฎรอย่างแท้จริง ข้าพเจ้าจึงได้แต่มีความ
หวังในปรีชาญาณ (Enlightenment) ของความเป็นผู้นำ ที่สิ่งนี้
เราจะหวังได้แค่ไหน เพราะฉะนั้นผมจึงคิดว่าย่อมมอง ไม่ว่าจะมอง
ไปทางไหน ระบบรัฐสภาที่ดี ผู้แทนที่ดี ผู้นำทางการเมืองที่ดี
ทำให้รู้สึกว่าย่อมเมืองไทยเรานี้อยู่ในสภาพที่มองไม่ออกว่าจะสามารถ
ผ่านพ้นวิกฤตของการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปอย่างราบรื่นได้แค่ไหน
ผมถึงกลัวว่าความรุนแรงจะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก ถ้าหากว่า
สภาพของผู้นำและสถาบันในทางการเมืองยังคงเป็นอยู่อย่างที่เป็น
อยู่ในขณะนี้ รวมทั้งระบบราชการบริหารด้วย ไม่ทราบว่าคุณตอบ
คำถามของอาจารย์เกษมได้ครบถ้วนหรือไม่

ป๋วย : การเปลี่ยนแปลงชนิดรุนแรงนี้ ผมคิดว่าไม่อยู่ใน
ข่ายที่เราจะพูดกัน ไม่ใช่เพราะเหตุที่เราไม่อยากพูดถึง แต่เป็น
เพราะเหตุว่าไม่อยากให้เกิดเหตุขึ้น เราจึงพยายามหาวิธีที่จะให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงชนิดที่ไม่รุนแรงเป็นการเปลี่ยนแปลงโดยสันติ
ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ผมเข้าใจว่าอาจารย์ทั้งสองคงเห็น
ด้วยกับผมที่ว่า ถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงชนิดที่รุนแรงขึ้นแล้วละก็
มันไม่มีทางที่จะสิ้นสุด แล้วก็มันจะรุนแรงขึ้นไปเรื่อย ๆ และผล
สุดท้ายความเป็นธรรมในสังคมหรือจะเป็นอย่างอื่น ๆ ก็คงจะไม่
เกิดขึ้น การรุนแรงไม่ใช่เป็นวิธีที่จะแก้ปัญหากันได้ เพราะฉะนั้น
เราจึงลองมาคิดกันดูว่า ด้วยทุนที่เรามีอยู่อย่างนี้ เราจะทำให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงที่ไม่รุนแรง ไปในทำนองที่ดีที่ควรประการใดบ้าง ที่เรามีอยู่เรามีสมองมากแค่ไหน คือหมายความว่ามีความปัญญามากแค่ไหน อันนี้ผมว่าต้องแบ่งออกเป็นสองข้อ ข้อหนึ่งคือปัญญาของข้าราชการประจำ ผมว่าข้อนี้เห็นจะไม่บกพร่อง มีมากจริงแต่ที่ผมอยากจะขมวดเสียใจหนึ่ง ที่บอกว่าปัญญาเรามีมากนั้น ถ้าเรานับคนหนุ่ม ๆ สาว ๆ ซึ่งทำหน้าที่ในชั้นกลางด้วยละก็มีมากจริง ถ้าหากว่าไปเอาแต่เฉพาะปัญญาของผู้ที่ทำงานมาแล้ว ๒๐-๓๐-๔๐ ปี หรือใกล้จะปลดเกษียณอย่างเดียวกันกับปัญญาเหล่านั้นอาจจะไม่ทุกคน แล้วก็ส่วนมากมักจะเสื่อมไปมากกว่า แต่ว่าถ้าเราคำนึงถึงคนที่เข้ามาใหม่ ๆ แล้วก็มีปัญญามากในทางด้านข้าราชการประจำรู้สึกจะมีมาก มากพออย่างที่ว่าอาจารย์เสนอให้แล้วกับปัญหาก็มีอยู่ว่าเราใช้เขาให้ถูกต้องหรือไม่ ถ้าใช้ได้ถูกต้องก็จะเป็นประโยชน์ คืออย่างมาก คำว่าเราจะใช้เขา ใครเป็นผู้ใช้ คำตอบก็คือว่ารัฐบาลต้องเป็นผู้ใช้ ที่นี้ก็ภายในวงรัฐบาลนี้มีปัญญาหรือไม่ ก็คงจะมีหรือก เพราะเหตุว่าถ้าไม่มีปัญญาท่านจะมาเป็นรัฐบาลได้อย่างไร แต่ว่าผมอยากจะเรียนว่าไม่ว่าจะเปลี่ยนหน้ากันมาเป็นรัฐบาลอย่างไรก็ตามเถอะ ในสิบปีที่แล้วมานี้ เราปกครองด้วยวิธีการอย่างเดียวกัน ด้วยระบบอย่างเดียวกัน คล้าย ๆ กับว่าใช่เอาจานเสียงขึ้นแทน แล้วก็ใช่ไปตามเสียงนั้นจนจำเจ เรายังไม่ได้ขยายฐานทางการเมือง ผมเองผมอยากจะได้ฐานอันกว้างยิ่งขึ้น

ทุกวันนี้ นอกจากว่าตัวจักรกลที่เราพูดกันเมื่อกันจะยึดยาคืออีกอาจ
 จริงๆ แต่ถ้าหากว่ารัฐบาลมีฐานกว้างขึ้นแล้วอาจจะมีเป็นตัวจักรกล
 ได้ดีขึ้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งการที่รัฐมนตรีแต่ละท่านจำ-
 เป็นที่จะต้องไปเอาใจใส่หรือไปเอาใจพรรครัฐบาล อีกท่านหนึ่งจะ
 ต้องคอยป้องกันและต่อสู้กับฝ่ายพรรคตรงกันข้าม ทำให้ราชการ
 แผ่นดินชักเข้าไปเหมือนกัน ไม่คล่อง จนกระทั่งมีคนบอกว่า ถ้าไม่
 มีสถาบันที่ราชการแผ่นดินจะทะมัดทะแมงยิ่งกว่านี้ อันนี้อาจจะ
 เป็นจริง แต่ว่าผมไม่เห็นด้วย ทะมัดทะแมงอย่างเดียวไม่พอ จริง
 อย่างที่อาจารย์เสนอให้พูด จำเป็นที่จะต้องให้ราชการแผ่นดินมีความ
 คิดเห็นของผู้ที่ถูกปกครองเข้ามาร่วมด้วย ในกรณีเช่นนี้อยากให้ม
 ิสภา ผมถึงได้สนับสนุนว่าควรที่จะมีความสามัคคีและมีรัฐบาลผสม
 สิ่งที่จะได้จากเรื่องนี่คือ นอกจากจะตั้งแต่เฉพาะพรรค ส.ป.ท. ซึ่ง
 ก็เป็นพรรครัฐบาลปัจจุบันเข้ามาเป็นรัฐบาลแล้ว เรายังสามารถที่
 จะไปเอาปัญญาจากพรรคฝ่ายค้านเข้ามาร่วมด้วย ไม่ต้องออกช็อกก็
 ได้ แต่ว่าลองนึกดูก็ได้ว่าพรรคฝ่ายค้าน ก็มีผู้มีสติปัญญาดีและมี
 ความรักชาติ และผมเชื่อว่าถ้าหากว่ามารวมกับสมองพรรครัฐบาล
 ขึ้นมาแล้ว งานเสี่ยงที่เราขึ้นแท่นและก็เล่นไปตามร่องจนจำเจ
 นั้น บางทีอาจจะเปลี่ยนเป็นงานเสี่ยงชนิดเสี่ยงแจ๋วขึ้นมาอีกก็ได้
 ข้อนี้จะเรียกว่าความแตกต่างระหว่างการมองโลกในแง่ร้าย และ
 การมองโลกในแง่ดีก็แล้วแต่ แต่ว่ารู้สึกว่าเป็นทางออกทางหนึ่ง

ถ้ามีช่องทางที่จะทำได้แล้วก็เห็นว่าควรจะทำ บางที่เราอาจจะเรียกร้องเอาความรักชาติของพวกเขาผู้นำทั้งหลาย ที่จะทำให้เกิดมีการปกครองแผ่นดินแบบนั้นขึ้นมา ก็คงจะเป็นไปได้ อย่างน้อยก็ลองดูสักพักหนึ่ง จะเป็นยังไง ที่ไม่อย่าลองก็เพราะอาจจะมีสิ่งที่จะทำให้เกิดความแตกสามัคคีกันขึ้นโดยมีการก่อการรัฐประหาร หรือเปลี่ยนรัฐบาลโดยวิธีอื่นที่ไม่ใช่สันติ ถ้าเกิดกรณีเช่นนั้นขึ้นก็จะนำเสียดายอย่างยิ่ง เราจะเสียหายไปมากในทางจิตใจและทางด้านการปกครอง

ถ้าผมจะเลยพูดออกไปอีกสักนิดหนึ่งถึงเรื่องการบริหารราชการแผ่นดินชนิดที่จะทำให้ราษฎรเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วย ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจหรือสังคมก็ดี ผมยังติดใจที่อาจารย์เสนอให้พูดเมื่อตะกี้นี้ว่า ควรที่จะมีฝ่ายที่เป็นประชาชนจริงๆ เข้ามา อันนี้ผมก็ได้ตอบไปข้อหนึ่งแล้วว่าถ้าหากจะให้ ส.ส. ทำหน้าที่โดยแท้จริงแล้วให้เขามาติชมแผนพัฒนา และให้มีข้อเสนอในสภาผู้แทน ชนิดที่จะเป็นปากเป็นเสียงให้แก่ประชาชนท้องถิ่นได้ ก็จะเป็นประโยชน์อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งที่ผมคิดว่าในวงการบริหารน่าจะมีการวางระบบสนับสนุนสหกรณ์ให้เป็นจริงเป็นจังสัก ที่สหกรณ์และการรวมกลุ่มไม่ว่าจะเป็นยังไง อย่าไปทำหลายๆ อย่าง เช่นสมาคมชลประทานบ้าง สหกรณ์สมาคมผู้ใช้น้ำหรืออะไร เอาเป็นหลักกันสักอย่างหนึ่งให้ดำเนินการให้เป็นความร่วมมือของประชาชนจริงๆ

การรูปสหกรณ์ ผมว่าจะเป็นประโยชน์มาก นี่มองจากแง่ของเศรษฐกิจและมองจากแง่สังคม

เมื่อตอนต้นที่เดียวผมได้พูดถึงเรื่องการพัฒนาทางด้านวัฒนธรรมและจิตใจ และผมยังขอยืนยันว่าเป็นความจำเป็น คือไม่เชื่อว่าเราเห็นแต่เฉพาะเรื่องทรัพย์สินเรื่องวัตถุ เรื่องการผลิตให้ดีขึ้นเสมอ เรามองอย่างนั้นไม่พอ เราต้องมองไปถึงสิ่งแวดล้อมด้วย เช่น เมื่อเราผลิตน้ำมันออกมาได้แล้ว น้ำมันไปทำให้ทะเลเปื้อนหรือเปล่า และแม่น้ำเปื้อนหรือเปล่า ปลาตายหรือเปล่า นี่เป็นสิ่งที่เรียกว่ายังไม่ถึงขั้นวัฒนธรรมหรอก แต่ก็สิ่งแวดล้อมซึ่งยังมีความสำคัญอยู่มาก และต่อไปเราก็น่าจะคิดถึง วัฒนธรรม ศิลปะ นาฏศิลป์และดนตรีของเรา ซึ่งเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตให้สูงขึ้น ให้เกิดมีชีวิตที่ดีขึ้น ผมหมายถึงทั้งในเมืองและในชนบทนะครับ ไม่ใช่แต่ในเมืองเท่านั้น เราได้ส่งเสริมให้ชีวิตมีคุณภาพดีมากขึ้น แก่ไหน ที่นี้สูงขึ้นไปอีกหน่อย ส่วนมากสำหรับพวกที่เป็นนักศึกษา นักเรียนเป็นพวกใช้ปัญญา สำหรับส่วนนี้ผมว่าเรื่องอิสรภาพนี่เป็นเรื่องที่สำคัญเหลือเกิน เสรีภาพและอิสรภาพเราสนับสนุนแก่ไหน การพัฒนาไม่ใช่เฉพาะการผลิตเท่านั้น เราต้องผลิตทั้งรูปธรรมและนามธรรมอย่างที่ผมได้เรียนไว้ตอนต้น ผมจึงอยากจะขยายความในแง่ที่ว่าความเป็นธรรมในสังคมก็มีความสำคัญอยู่มาก แต่นอกจากความเป็นธรรมแล้ว มันก็ยังมีสิ่งบางสิ่งที่มาประกอบ

ทำให้ชีวิตในสังคมและชีวิตของปัจเจกชนในสังคมนั้น มีคุณภาพสูงขึ้น ซึ่งเราจะละทิ้งไม่ได้ นี่แหละที่ผมว่าเป็นเรื่องที่พัฒนาจริงๆ ถ้าคุณไม่อยากจะพูดเรื่องนี้จะเอาไว้พูดในวันหลังก็ยังได้ แต่วันนี้จะเอาเรื่องความเป็นธรรมในสังคมก็ยังได้ แต่อยากพูดให้สมบูรณ์

เกษม : ผมมีความเห็นบางอย่างที่เกี่ยวกับอาจารย์พูด ปัญหาเรื่องอนาคตทางการเมืองของประเทศเรา ที่ผมเห็นว่าสำคัญที่สุดในปัจจุบัน ผมคิดว่าเราเห็นจะต้องพยายามรักษาระบบรัฐสภาไว้ ถึงแม้ว่าจะมีเสียงทำนิตติเตียนว่า ส.ส.ไม่ดี การเลือกตั้งไม่ดี หรือระบบรัฐสภาทำให้การบริหารประเทศล่าช้า อย่างไรก็ตาม ผมคิดว่าจำเป็นจะต้องรักษาระบบรัฐสภาไว้ และผมคิดอย่างเดียวกับท่านอาจารย์เหมือนกันว่า เราไม่ควรที่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางการรุนแรง เห็นจะต้องเลิกกันเสียทีหนึ่ง ทำไมสภาหรือรัฐสภาของเราจึงทำงานไม่ได้ผลดีนักเมื่อเทียบกับประเทศอื่นๆ ก็เพราะว่าเราไม่มีประสบการณ์ อนาคตที่สำคัญที่สุดนั้นจะอยู่ที่ว่า ถ้าเราให้มีการเลือกตั้งได้อีก เลือกตั้งอีกสักครั้งหนึ่ง และสักสี่ปีต่อจากนั้นก็มีการเลือกตั้งอีกครั้ง บทเรียนต่างๆ ทั้งผู้เลือกและผู้รับเลือกตั้งตลอดจนหน้าที่ของสภานั้น จะค่อยๆ สร้างสมขึ้นมา แต่ผมก็เป็นห่วงเหลือเกินว่าเวลาจะมีไหม และเหตุการณ์ต่างๆ เช่น ความวุ่นวาย และความตกอกตกใจนั้นจะรวบรัดกันทำลายระบบรัฐสภาเสียหมด ข้อนั้นผมก็เป็นห่วงอยู่

ทีนี้มาอีกข้อหนึ่งที่อาจารย์กล่าวถึงคือ ถ้าเราจะพัฒนากันให้แท้จริงเราจะต้องคิดถึงสิ่งแวดล้อม ผมรู้สึกว่าการพัฒนาไม่ใช่เพียงแต่ทางวัตถุเท่านั้น ไหน ๆ เราจะเลียนแบบตะวันตก เราก็เลียนแบบของเขาให้ตลอด ในปัจจุบันนี้ตะวันตกเขากำลังชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาในทางวัตถุที่เปลี่ยนแปลงสภาพธรรมชาติมากขึ้น ไม่นำความสุขมาให้แก่นมนุษย์อย่างแท้จริง ตะวันตกเขากำลังพิสูจน์ให้ประจักษ์ในปัญหาต่างกล่าวนี เราจะต้องตามเขาให้ทัน เราจะเรียนจากเขาทั้งที่เราจะต้องเรียนลัด เราอย่าไปเสียเวลาเดินตามชั้นอย่างของเขา เราต้องรีบกัน รีบแก้ปัญหาน้ำเน่าหรือสิ่งปฏิกูลอันเป็นผลจากการขยายตัวทางอุตสาหกรรม เรายังพอแก้ไขได้ เราก็ควรจะต้องแก้ต้องรีบป้องกันเสียบ้าง และในขณะเดียวกันไม่แต่เรื่องน้ำเน่า ไม่ใช่แต่เรื่อง Pollution อย่างเดียว แต่ปัญหาว่าในเรื่องของความผาสุกของมนุษย์ด้วยกันเองนะครับ การพัฒนาย่อมทำให้ลักษณะของปัจเจกชนเสื่อมหายไป สิ่งเหล่านี้เราก็ต้องคิดกันอยู่เหมือนกัน ที่อาจารย์เสนอให้ก็ชมเชยว่าเมืองเรามีปัญญามาก เราก็ควรจะต้องใช้ปัญญาแก้กันเสียก่อน เพราะว่าถ้ายิ่งนานไปเราก็กึ่งหลงทางมากขึ้น ทั้ง ๆ ที่คนอื่นเคยหลงกันมาแล้ว เราก็ไม่ควรจะหลงไปกับเขา

ทีนี้มาอีกข้อหนึ่งคือเรื่องการรวมกลุ่ม อาจารย์พูดถึงเรื่องสหกรณ์ อาจารย์เสนอให้ตั้งท่าจะถาม ผมก็ต้องชิงถามเสียก่อน

เอาชนะอาจารย์เสน่ห์เสียหน่อย กลุ่มต่าง ๆ ที่ทำกันมาและมีกันขึ้นมา
มานี้ ผมว่าไม่ใช่กลุ่มของชาวบ้าน เป็นกลุ่มของทางราชการไป
จัดให้มีขึ้น ผมก็เคยตามอาจารย์เสน่ห์ไปวิจัยในชนบทครั้งหนึ่ง
ถามถึงเรื่องกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ ชาวบ้านเองก็หัวเราะ เช่น บางที
ในท้องที่เดียวกันมีทั้งกลุ่มชลประทานราษฎร์ มีทั้งกลุ่มสหกรณ์
มีทั้งกลุ่มชาวนา ชาวบ้านก็หัวเราะ และเอาประโยชน์จากทุกกลุ่ม
เพราะว่ากลุ่มเหล่านี้ไม่เป็นกลุ่มของชาวบ้านเขา คราวนี้จะทำอย่างไร
จึงทำให้เกิดการรวมกลุ่มในระดับชาวบ้านจริง ๆ เรื่องนี้เป็นเรื่อง
ซึ่งอาจารย์เสน่ห์อาจจะมิข้อสังเกตอะไรบ้างก็ได้

เสน่ห์ : ผมเห็นว่าระบบสหกรณ์เป็นทางออก แต่ผมไม่
ได้มองดูระบบสหกรณ์ในรูปที่เข้าใจกันอย่างธรรมดา แต่ผมเน้น
ไปในทางที่ระบบสหกรณ์เป็นการส่งเสริมให้เกิดการปกครองตนเอง
ของคนในท้องถิ่น ระบบสหกรณ์จะเป็นระบบซึ่งจะทำให้คนมีส่วน
ร่วมเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง เพราะระบบสหกรณ์จะเป็นใน
รูปผู้ผลิตผู้บริโภคอะไรก็ตาม ผมรู้สึกว่าเป็นการที่ชาวบ้านจะเข้าไป
ควบคุมกิจกรรมและผลผลิตของตนเองได้อย่างเต็มที่ ระบบสห
กรณ์ควรเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันของแต่ละคน
เพราะฉะนั้น ผมจึงมองระบบสหกรณ์ไม่ใช่มีประโยชน์เฉพาะใน
รูปที่จะก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเท่านั้น แต่จะทำให้ชาวบ้านมีความ
รับผิดชอบอย่างเต็มที่ เป็นการฝึกหัด เป็นการเริ่มต้นของการ

เปลี่ยนแปลงในรูปการปกครองท้องถิ่นที่ดียิ่ง นี่ผมคิดว่าเป็นคำตอบ แต่จะเป็นคำตอบซึ่งมองผลระยะยาว แต่ปัญหาระบบสหกรณ์เท่าที่เป็นอยู่ไม่ใช่เป็นระบบสหกรณ์อิสระที่แท้จริง หากเป็นเพียงความริเริ่มของกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ซึ่งก็ออกไปจากระบบราชการนั่นเอง เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าผู้นำในทางการเมืองมองเห็นการณ์ไกลพอแล้ว ก็น่าจะทำให้ระบบสหกรณ์เป็นระบบที่อิสระขึ้น แทนที่จะไปสอนวิธีการประชาธิปไตยอะไรต่างๆ หรือทำงานพัฒนาชุมชนกันอย่างทุกวันนี้ ผมคิดว่าเราควรสอนให้คนเข้าควบคุมรับผิดชอบตนเอง อันนี้เป็นวิธีการที่จะฝึกอบรมให้คนรู้จักรับผิดชอบในเรื่องของตนเองมากขึ้น ในผลประโยชน์ของแต่ละคนมากขึ้น ดีกว่าที่จะให้ไปฝึกหัดการปกครองท้องถิ่นโดยวิธีการเลือกตั้งเทศบาล เลือกผู้ใหญ่หรืออะไรทำนองนี้ ระบบสหกรณ์จะทำให้คนรู้จักเข้ามาร่วมกันเองด้วยความสมัครใจและก็มีอิสระที่จะทำอะไรได้อย่างแท้จริง และรัฐบาลกลางก็ให้เงินทุนอุดหนุน เราก็รู้อยู่แล้วว่าท้องถิ่นในเมืองไทยนั้นเป็นท้องถิ่นที่ขาดพลังสนับสนุนทางการเมือง เพราะฉะนั้นผมจึงคิดว่าการส่งเสริมระบบสหกรณ์ จะทำให้ระบบรัฐสภาที่อาจารย์เกษมว่าควรจะคงไว้นั้น สมฤทธิ์ผลอย่างแท้จริงในอนาคต ผมว่าจะต้องมีฐานที่ใหม่ที่ท้องถิ่นนี้ และผมคิดว่าฐานที่ท้องถิ่นนี้จะต้องเริ่มต้นจากการปรับปรุงระบบสหกรณ์ให้เป็นในรูปการปกครองท้องถิ่น ไม่ใช่รูป

การรวมเพื่อประสงค์อย่างหนึ่งอย่างใดโดยเฉพาะ คิดว่าจะเป็น
ในรูปอเนกประสงค์มากกว่า

ป๊วย : อเนกประสงค์หรือไม่อเนกประสงค์ สำคัญอยู่ที่
หลักการ ที่อาจารย์เสนอและอาจารย์เกษมพุดนั้น คือการส่งเสริม
ให้สมาชิกสหกรณ์ปกครองตัวเอง ข้อนี้เป็นข้อสำคัญในหลักการ
เรื่องนี้ เลยขออนุญาตโฆษณาสั้นก้านิดหน่อยในตอนนี หลักการ
อันนี้เป็นหลักการหนึ่งในสี่ของมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย
ซึ่งเราไปทำที่จังหวัดชัยนาท เวลามีอยู่ ๑๓ หมู่บ้าน เรา
ถือเรื่องการปกครองตนเองนี้เป็นสำคัญ คือให้ชาวบ้านเขามา
ปรึกษารื้อกันในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับหมู่บ้านของเขา รวมตลอด
ถึงความปลอดภัยของเขา อเนกประสงค์จริงๆ คือไม่ใช่เฉพาะ
เรื่องค้าขาย รวมตลอดถึงเรื่องความปลอดภัยหรือเรื่องอะไรต่างๆ
มีปัญหาให้เขาแก้ไขของเขาเอง ในหมู่บ้านที่เราไปประสบกันนี้
ที่ใดโคกระบือหายมาก ๆ มีโจรผู้ร้ายมาก ๆ ผู้ชายไม่ค่อยเดือดร้อน
เพราะเหตุว่าผู้ชายนอนหลับไปสบาย แต่ผู้หญิงเป็นโรคเส้นประ-
สาททุกแห่งหมด เพราะเหตุว่ากลางคืนนอนไม่หลับ เป็นห่วงวิตก
เป็นทุกข์เรื่องขโมยเรื่องขโจร ที่นี้ในหมู่บ้านที่มูลนิธิไปทำนี้ เรา
ก็แนะนำกันก็จัดยามชี่ เป็นเวรกันละ ๒ คน ถือเป็นออกตรวจกัน
ก็ออกตรวจกัน เขาก็ทำกันด้วยปกครองตัวเอง ผลสุดท้ายโจร
ผู้ร้ายก็น้อยลง โรคเส้นประสาทของผู้หญิงในหมู่บ้านก็หายไปด้วย

เช่นเดียวกัน

สหกรณ์ในประเทศไทยตั้งมาเมื่อไรนี้ ผมจำได้แม่น เพราะเหตุว่าตั้งมาพร้อม ๆ กับผมเกิด อายุ ๕๕ ปีแล้ว ถ้าพูดถึงว่าผมเกิดมา ๕๕ ปี ดีขึ้นแค่ไหน ผมชั่วหรือดีอย่างไรก็ตามเถอะ อย่างน้อยความก้าวหน้าในชีวิตของผมมีมากกว่าความก้าวหน้าของระบบสหกรณ์ในประเทศไทย และความผิดอยู่ที่ไหน ผมก็ว่าความผิดมีอยู่อย่างที่เราว่ากัน อันนี้ไม่ใช่ว่ารัฐบาลไปตั้งแล้วเสียหายอาจจะไม่เสียหาย แต่ที่นี้รัฐบาลไปตั้งไว้แล้วรัฐบาลยังไปเป็นผู้จัดการให้เขาด้วย เป็นผู้ทำบัญชีด้วย เป็นผู้ตรวจบัญชีด้วย ในเมื่อเป็นเช่นนี้ชาวบ้านก็จะมีเสียงอะไร ในเมื่อข้าราชการไปเป็นผู้จัดการสหกรณ์ ให้ไปช่วยเขาทำ เจ้าก็เจ้าการไปทำบัญชีให้เขาเสร็จโดยที่หวังประโยชน์ส่วนตัวของเจ้าหน้าที่ในการที่จะได้เบียดเบียนอะไรมากขึ้น ในเมื่อเป็นสหกรณ์ที่ใหญ่พอสมควรแล้วควรจะมียุติหน้าที่ประจำของสหกรณ์ขึ้นเป็นผู้จัดการสหกรณ์ ผู้จัดการจะต้องดำเนินการภายใต้การควบคุมของหมู่ราษฎรที่เป็นสมาชิกซึ่งเขาอาจจะตั้งเป็นกรรมการบริหารมีประชุมกันทุกอาทิตย์ก็ได้เพื่อที่จะควบคุมดูว่าการที่จัดการนี้ดีแค่ไหน และก็เป็นที่ต้องการหรือไม่ และส่วนการที่จะประชุมสมาชิกทั้งหมดเลยก็เดือนละครั้งหรือสองเดือนครั้งเพื่อที่จะคุมกรรมการอีกที ที่นี้ก็เป็นได้ส่วนรัฐบาลก็ไปสอบบัญชี อย่างนี้ถูกต้อง แต่เราไม่ได้ทำอย่างนี้

มีสหกรณ์บางแห่งที่เจริญอย่างเช่นที่ไกล่ ๆ นครราชสีมา นั้นก็
 เพราะว่าเผอิญมีผู้นำเป็นคนที่มีความรู้ได้รับการศึกษา เขาก็ทำได้
 เจริญ เพราะฉะนั้นผมรู้สึกว่ระบบสหกรณ์ควรจะเปลี่ยนและ
 เปลี่ยนไปตามหลักการที่อาจารย์ทั้งสองได้กล่าวมาแล้ว คือส่ง
 เสริมชาวบ้านปกครองตนเองและก็ไม่ใช่ว่าหมายความว่ารัฐบาลได้
 ดำเนินงานให้ ต้องให้เขาจ้างคนที่จะไปดำเนินงานให้เขา เพราะ-
 ฉะนั้นก็เลยมาถึงว่า สหกรณ์นี้จะต้องเป็นสหกรณ์ใหญ่ และจุด
 ประสงค์ของสหกรณ์นี้จะต้องเป็นอเนกประสงค์อย่างที่ว่าอาจารย์
 เสนอไว้ว่า ที่นี้ก็มาถึงข้อที่ว่าเราก้อยู่ในมหาวิทยาลัย เราเคยไหม
 ในพวกเรานี้ที่เคยคิดกันว่าเราจะผลิตคนที่จะออกไปเป็นผู้จัดการ
 สหกรณ์ให้ชาวบ้านเขาใช้ แม้เรามีปริญญาตรีปริญญาโททาง
 บริหารธุรกิจส่วนมากเราไปคิดถึงห้างร้านทั้งนั้น แต่ว่า นักเรียน
 ของเราที่จะออกไปเป็นผู้บริหารสหกรณ์ซึ่งผมว่าจะทำประโยชน์ได้
 เหลือเกินทีเดียว เรายังไม่ได้คิดทำ อาจจะเป็นข้อบกพร่องของ
 พวกมหาวิทยาลัยเราที่ไม่ได้คิดในเรื่องนี้

เกษม : ผมมีอีกเรื่องหนึ่งอยากจะเรียนถามอาจารย์ ใน
 ตอนต้นอาจารย์พูดถึงเรื่องปัญหาที่ดิน อาจารย์พูดในทำนองการ
 กว้างขึ้นที่ดินในเมือง เพื่อหวังผลกำไร เพราะฉะนั้นจึงต้องเก็บ
 ภาษีที่ดินกันบ้าง แต่ผมอยากจะมองให้กว้างออกไปผมรู้สึกเป็น
 ห่วงเหลือเกินว่า ปัญหาที่ดินนั้นเป็นปัญหาใหญ่ในปัจจุบัน ผม

เคยไปภาคอีสาน จังหวัดเลย เข้าไปในป่า ไปพบกับคนซึ่งไปหัก
 ร้างทางพงในป่าซึ่งเป็นการผิดกฎหมาย ผมลองแวะสอบถามเขาดู
 ปรากฏว่าเป็นคนมาจากถิ่นอื่น มาจากสิงห์บุรี อ่างทอง ขึ้นไปหัก
 ร้างทางป่าถึงจังหวัดเลย หนีนี่มา หนีนี่มาแล้วก็ต้องไปหาที่ทำ
 กินใหม่ในป่า ข้อนี้ผมสะดุ้งใจ ผมสะดุ้งใจว่าทำไมหนีสินชวานาไป
 ถึงอย่างนั้นแล้ว และการยึดครองที่ดินของชาวนาทุกวันนี้เป็นอยู่
 อย่างไร และธรรมดานี้ความระส่ำระสายในชนบทมักจะมาจาก
 ปัญหาเรื่องที่ดิน นี่ผมพูดจากประสบการณ์จากในสังคมอื่น ๆ ใน
 บ้านเรานี้เราเคยภูมิใจกันมาเมื่อสิบกว่าปีก่อนว่า เรามีตัวเลขสูง
 ในเรื่องชาวนาเป็นเจ้าของที่ดินเอง เรื่องนี้จะลวงตาในปัจจุบัน
 หรือเปล่าหรือผมผิด ข้อนี้เราจะทำอย่างไร แล้วจำเป็นหรือไม่ที่เราจะ
 ต้องให้มีมาตรการปฏิรูปที่ดิน มีนโยบายเกี่ยวกับที่ดิน เฉพาะอย่าง
 ยิ่งเกี่ยวกับที่ทำกินหรือไม่ เวลานี้มีข่าวเรื่อยมาถึงเรื่องแย่งที่ทำกิน
 กัน บุกเข้าไปในป่าสงวนบ้าง นี่เป็นความเดือดร้อนทั้งนั้น ความ
 จริงเป็นอย่างไรแค่ไหนอาจารย์อาจจะรู้ดี แต่ผมนั้นดูเป็นอาการ
 ผิดปกติอยู่ ความจริงในทางเศรษฐกิจเป็นอยู่อย่างไรผมอยากจะ
 ทราบนะครับ

ป๋วย : เรื่องชาวนามีกรรมสิทธิ์ที่ดินหรือไม่นี้ เรารู้แล้ว
 ว่าราษฎรในท้องดินบางแห่งเดือดร้อน ไม่ต้องย้อนไปไกลหรอก
 ครับ ย้อนไปสองสามปีที่แล้วเมื่อฝนแล้ง ปรากฏว่ามีชาวนาขาย

ที่ดินของตัวหรือว่าถ่ายหนี้ด้วยการมอบให้ที่ดินหลุดจำนองจำนำไปได้ และมาป็นข้าวดูกองมาก ก็จะเกิดปัญหานี้มากขึ้น นี่เป็นข้อเท็จจริงที่คงจะไม่มีใครโต้แย้งได้ แต่เราไม่รู้ว่าเป็นอย่างไรและแค่ไหน แต่เรารู้ว่ามีปัญหาแน่ ประเด็นต่อมาถึงแม้ว่าจะไม่ใช่เรื่องหนี้สินกันก็ตามเถอะ แต่พลเมืองของเรามันเพิ่มขึ้นทุกที และในธรรมเนียมของไทยเราและกฎหมายไทยเรา มรดกตกทอดในเรื่องที่ดินนี้แยกออกไปตามจำนวนบุตร มีกี่คนก็แบ่งกันไปทำกัน ทำให้ที่ทำมาหากินเล็กลง ๆ จนกระทั่งไม่คุ้มกับที่จะไปทำนาทำไร่ ที่เชียงใหม่จะถูกหรือผิดไม่ทราบ เฉลี่ยแล้วชาวนาทำเพียงห้าไร่ต่อหนึ่งครว นี่ต่ำจริง ๆ สมมุติว่าเป็นสิบไร่ก็ยังต่ำ ข้อนั้นเป็นข้อที่เราควรจะคำนึงถึง มีบางอย่างที่เราทำไปแล้ว บางอย่างที่เรายังไม่ได้ทำก็มี

ในประการแรกผมคิดว่าถึงเวลาแล้วรัฐบาลจะทำการสำรวจการยึดครองที่ดินและการมีกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างใหญ่ทั่วประเทศในตอนนั้น เพื่อให้เรารู้ว่าปัญหาเรื่องนี้มีอย่างไร แล้วก็จะได้หาทางแก้ปัญหานั้นได้ ข้อสองเป็นสิ่งที่สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติได้เริ่มเสนอรัฐบาล และรัฐบาลได้เห็นชอบด้วยแล้ว กล่าวคือเราต้องยอมรับสภาพว่าราษฎรเรานี้มีมากขึ้น และการที่เราได้สงวนป่าไว้มาก ๆ นั้นเป็นการลวงตามากกว่า หมายความว่าเราสงวนป่าไว้มากเกินไป และก็ควบคุมดูแลไม่ได้ด้วย อย่างที่เห็น

อยู่ทุกวันนี้ว่า ป่าสงวนนั้นถูกราษฎรบุกรุกเข้าไปถางเป็นที่ทำกินกัน
 อยู่มากมาย โดยที่ฝ่ายปกครองก็ไม่สามารถห้ามปรามได้ ในกรณี
 เช่นนี้สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติได้เสนอว่าเราควรจะยอม
 รับความเป็นจริง คือสงวนป่าให้น้อยลงและให้ชาวบ้านเขาเข้าไป
 ยึดครองได้บ้างมากขึ้น ถ้าเป็นเช่นนั้นผมก็ว่าจะแก้ปัญหานี้ปัจจุบัน
 ได้ ส่วนการสำรวจนั้นสำหรับการแก้ปัญหาในระยะยาว เช่น อาจจะ
 มีการปฏิรูปที่ดินในบางท้องถิ่น อาจจะไม่ใช้ทุกท้องถิ่นไป ในภาค
 กลางแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา รัฐบาลกำลังทำ Land Consolidation
 กล่าวคือปรับปรุงพื้นที่นาให้พอที่จะใช้เครื่องมือจักรกลทำไร่นา
 แทนที่จะให้ที่นาเว้าไปเว้ามา เขาก็พยายามที่จะให้เจ้าของแลกเปลี่ยนกัน
 เพื่อที่จะให้ที่ทางตรงกันหมด เหมาะสมสำหรับที่จะทำไร่นา
 ได้ดีขึ้น เป็น Land Consolidation และก็เป็นประโยชน์ใน
 แง่การใช้น้ำเพื่อการเกษตรด้วย แต่ยังไม่ใช้ปฏิรูปที่ดิน เรื่อง
 ปฏิรูปที่ดินนั้นเราต้องทำเมื่อเราได้ข้อเท็จจริงกันขึ้นมาจริง ๆ แล้ว
 เราก็จะรู้ปัญหาว่าที่ไหนควรจะปฏิรูป และที่ไหนไม่จำเป็นต้อง
 ปฏิรูป ถ้าเราทำได้ทั้งสองอย่างนี้ คือทางด้านป่าสงวนก็สงวนกัน
 จริง ๆ สงวนน้อยหน่อย ป่านั้นต้องสงวนแน่ ทุกวันนี้ผมเห็น
 ว่าเมื่อเทียบกับจำนวนราษฎรแล้ว เราสงวนป่ามากเกินไป เรา
 จำเป็นที่จะต้องให้ประชาชนเข้าไปทำมาหากินบ้าง ถ้าเราไม่ยอม
 ให้เขาเข้าไปทำมาหากินโดยถูกกฎหมาย เขาก็เข้าไปโดยไม่ถูก

กฎหมายเราก็ป้องกันไม่ได้ ปราบปรามไม่ได้ เพราะฉะนั้นต้องยอมรับสภาพความเป็นจริงเสียดีกว่า

เสนอ : ปัญหาที่ดินเป็นปัญหาที่อาจจะไม่ใช่คำตอบที่แท้จริง ผมไม่แน่ใจว่าอาชีพการเกษตรจะเหมาะสมในอนาคตหรือไม่ รัฐบาลควรจะจัดให้คนไปสู่งานอาชีพที่มีอนาคตดีขึ้นกว่าหรือไม่ ผมเห็นว่าการที่คนอพยพจากท้องที่หนึ่งไปยังอีกท้องที่หนึ่งอย่างที่อาจารย์เกษมพูดเป็นเรื่องเราปล่อยให้ไปตามยถากรรมกันมา ผมเห็นเหมือนกันแถบนครสวรรค์ ถึงเวลาหน้าน้ำก็เร่ร่อนออกไปเป็นลูกนาเขา ปัญหาเรื่องแรงงานในชนบทเป็นแรงงานที่ยังไม่ได้ประโยชน์เต็มที่ เพราะว่าเทคนิคในการลงทุนในด้านการเกษตรของเรายังอยู่ในขั้นที่เรียกว่าไม่ก้าวหน้าพอสมควร ข้อนี้ผมไม่ทราบว่ารัฐบาลควรมีนโยบายที่จะจัดนำคนเหล่านี้ให้ได้รับการฝึกอบรมศึกษา ที่จะทำให้นักเหล่านี้สามารถหางานอาชีพที่ดี พอที่จะหางานในเมืองหรือท้องที่ที่จะทำให้อนาคตเจริญรุ่งเรือง แทนที่จะปล่อยให้ไปตามยถากรรมอย่างนั้น

ป๋วย : ผมคิดว่าเป็นใจผม ผมอยากจะให้ราษฎรส่วนใหญ่ของเราดำเนินการเกษตรต่อไป ผมยังรู้สึกที่เราพัฒนาเพื่อทำให้คุณภาพของชีวิตประชาชนดีขึ้น และผมรู้สึกว่าเกษตรกรรมมีสิ่งที่จะช่วยให้ชีวิตมีคุณภาพที่อยู่หลายประการ ผมยังรู้สึกว่าอยากให้ประเทศไทยเราเป็นประเทศเกษตรกรรมอยู่ต่อไป ที่ผมพูดเช่นนั้น

เกิดจากความคิดในแง่ที่ว่า ทำไมหนอประเทศไทยเรานี้ ถึงแม้
 ราษฎรมีรายได้ต่ำ ถ้าไปเทียบกับต่างประเทศแล้วต่ำกว่าเขา ง่ายๆ
 เทียบกับมาเลเซียก็ยังต่ำกว่าเขา แต่ราษฎรของเราในชนบทใน
 ประเทศไทยเรานี้กับชนบทของมาเลเซีย ทำไมถึงดูทำทางพวกเรา
 นี้มีความสุขมากกว่า ผมก็รู้สึกว่าการวัดความสุขนี้ไม่ได้อยู่ที่ตัว
 เงินอย่างเดียว มันอยู่ที่ระบบสังคม วิถีของการดำรงชีวิต การที่มี
 อากาศดีๆ มีเวลาว่างมาก มีอะไรที่ดีๆ เหล่านี้ทำให้ชีวิตของชาว
 บ้านเรามีคุณภาพดี เพราะฉะนั้นผมจึงขอยึดการเกษตรไว้ก่อน
 และอีกประการหนึ่งก็ยังไม่ได้พิสูจน์ว่าเกษตรกรรมจะสิ้นค่าจริงๆ
 การที่รายได้ของผู้ประกอบอาชีพทางเกษตรต่ำเพราะเหตุว่าเรายัง
 ไม่ได้ใช้วิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยเหลือการเกษตรของเราอย่างจริงๆ
 จังๆ ถ้าเมื่อใดข้าวที่เราปลูกได้ไร่ละ ๔๐ ถึง เพิ่มขึ้นมาเป็นไร
 ละ ๑๐๐ ถึง โดยไม่ต้องลงทุนมากนัก ก็นับว่านั่นเป็นสิ่งที่น่า
 สรรเสริญ ถ้าเมื่อใดข้าวนาและชาวไร่ของเรา ยังไม่เคยปลูกถั่ว
 ปลูกผักในฤดูที่ไม่ได้ทำนาแล้ว เราส่งเสริมให้เขาทำขึ้น นั่นก็ทำ
 ให้เขาเกิดมีรายได้มากขึ้น ถ้าเมื่อใดชาวนาของเราไม่เคยเลี้ยงไก่
 เลี้ยงสุกรหรือเลี้ยงโคกระบือชนิดที่เอาไปเป็นประโยชน์ในการที่จะ
 ขายต่อไป แล้วเราก็กส่งเสริมให้เขาทำขึ้นมา รายได้ก็จะสูงขึ้น นี่
 เป็นทางที่จะพัฒนาทางเกษตรให้มากขึ้น

ที่ผมบอกว่าวิทยาศาสตร์จะทำให้การเกษตรก้าวหน้า ต้อง

ขอชี้แจงเพิ่มเติมอีกหน่อยนะครับ ผมไม่ได้หมายความว่าจำเป็นจะต้องใช้เครื่องจักรเครื่องกลเสมอไป เพราะเหตุว่าบ้านเมืองเรานี้ก็มีเยอะ เพราะฉะนั้นควรจะใช้หลักที่เรียกว่า Labor Intensive ซึ่งจะทำให้ต้นทุนเกษตรกรรมของเราเกิดรายได้สูงถ้าเราทำให้เกษตรกรรมมีรายได้สูงขึ้น ไม่ต้องเป็นห่วงหรอกครับว่าเขาจะทิ้งนามาทำอุตสาหกรรม เพราะทุกวันนี้ในประเทศไทยเรายังไม่ได้พิสูจน์ได้แน่นอนว่า คนที่ไปทำอุตสาหกรรมนั้นจะมีรายได้สูงและแน่นอนกว่าคนที่ทำการเกษตร และถึงแม้ว่าจะมีรายได้สูงเป็นตัวเงิน แต่การอยู่ในตัวเมืองจะมีความสุขมากกว่าอยู่ทางด้านการเกษตรก็ไม่จริงเสมอไป ชีวิตในชนบทยังบอกพร้อมเพราะขาดการศึกษาและขาดสิ่งที่เป็นสาธารณูปโภคที่สำคัญ โดยเฉพาะน้ำ ไฟฟ้ามาที่หลังไม่จำเป็นนักเพราะเหตุว่าแพง น้ำนี่ก็เป็นข้อที่สำคัญ และถนนหนทาง เพราะฉะนั้นผมเองยังรู้สึกว่าการทำเกษตรนี้เรายังมีช่องทางที่จะทำให้ก้าวหน้าไปอีกเยอะ ยังไม่ต้องคิดอ่านไปถึงเรื่องอุตสาหกรรมให้แน่นอนลงไป อุตสาหกรรมเราก็ทำไปเท่าที่เราจะทำได้เท่าที่เราส่งเสริมอุตสาหกรรมมา เราก็ได้ส่งเสริมสิ่งที่ไม่เหมาะสมหลายอย่าง ผลสุดท้ายอุตสาหกรรมที่เราส่งเสริมกันมากก็มีปัญหาหลายอย่างขึ้นมาเหมือนกัน

เกษม : ผมใคร่จะต่อประเด็นนี้เสียหน่อย อาจารย์ได้พูดถึงเรื่องการเกษตรขึ้นมา ผมเห็นด้วยว่าเกษตรควรจะเป็นงานหลัก

ของประเทศต่อไป ที่เวลานี้ปัญหาข้าวล้นตลาด อันที่จริงปัญหานี้เราควรจะรู้จักและหาทางแก้กันมานานแล้ว ตั้งแต่ข้าวพันธุ์วิเศษ (Miracle Rice) ออกมา ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ในเอเชีย แต่เราก็ปล่อยให้เรื่องลวงเลยมาจนเป็นปัญหาว่าข้าวของเราล้นตลาด ขายไม่ออก ตกอกตกใจกันไปทั้งเมือง เพราะฉะนั้นถ้าเราจะอยู่กับงานเกษตรกรรมกันต่อไป ผมคิดว่าเราควรจะต้องหันเหออกไปหาพืชทางอื่นดูบ้าง ต้องใช้การประสานงานกันอีก ต้องประสานกันทั้งฝ่ายผู้ผลิต ผู้หาตลาด ผมคิดว่าถ้าเราจะเอาแต่ข้าวอย่างเดียวเห็นจะไม่ไหว ข้าวโพดที่เคยทำกันมาครั้งหนึ่งคงจะไม่พอแล้ว ผมมานั่งคิดของผมเอง คนเราเมื่อมีข้าวรับประทานกันมากแล้ว อาจจะเป็นข้าว IR8 อะไรก็ได้แต่ครับ เราก็เลี้ยงหมู ส่งเนื้อหมูไปขายเขาเสียบ้าง ผักเราก็ส่งออกไป ซึ่งเราก็ทำได้ ผมว่าตลาดในต่างประเทศก็ยังมีอย่างพวกเนื้อสัตว์ ผักผลไม้ต่าง ๆ นานา คนในเอเชียมี Green Revolution จะรับประทานแต่ข้าวอย่างเดียวจะดีหรือ เราก็ส่งผักส่งเนื้อให้เขารับประทานกันบ้าง เราต้องมี Diversification ในทางการเกษตรของเรา เราเคยติดกับเกษตรกรรมแบบผลิตข้าวอย่างเดียวในระยะ ๗๐-๘๐ ปีที่แล้วมา บัดนี้เรากำลังจะต้องเปลี่ยน ข้อนี้ผมเห็นเป็นประเด็นเหมือนกันว่า เราต้องปรับสังคมในชนบทของเราให้ทัน

กับความเปลี่ยนแปลงภายนอก เฉพาะอย่างยิ่งในทันตลาตของ
ผลิตผลทางเกษตรกรรม

ป๋วย : แต่ว่าเรื่องนี้ก็ลำบาก สำหรับทุ้งราบภาคกลางนี้
เรามาพิจารณาดูแล้วมีน้อยแห่งเหลือเกินที่จะย้ายไปปลูกพืชอื่นได้
สมมุติเอาว่าทุ้งราบภาคกลางนี้เราปลูกข้าวเป็นส่วนใหญ่ ฤดูที่สอง
ของเราจะปลูกอย่างอื่นได้ แต่ที่ว่าในที่อื่นอย่างในภาคอีสานอาจ
ปลูกข้าวกันต่อไป แต่ว่าเขาก็เปลี่ยนจากข้าวเหนียวมาเป็นข้าว
เจ้าบ้าง แล้วก็ถ้าเราส่งเสริมเลี้ยงปศุสัตว์ทางภาคอีสานได้ก็จะดี
ส่วนทางภาคเหนือก็เริ่มปลูกอย่างอื่นเช่น ฝ้าย ยาสูบ ก็เป็นประ-
โยชน์ทั้งนั้น

เสน่ห์ : ผมขอพูดอีกนิด อาจารย์เกษมพูดถึงจะส่งเสริม
พืชอื่นๆ ในรูปของ Diversification ผมอ่านตำราเศรษฐกิจของ
ฝรั่งมาว่า เรื่องนี้ถ้าจะทำให้ได้ผลขึ้นจะต้องส่งเสริมการวิจัยทาง
เกษตรด้วยเป็นหลัก เพราะว่าศูนย์วิจัยเป็นส่วนที่จะทำให้สามารถ
ชักชวนและส่งเสริมให้มีการทดลองได้ และหมายถึงว่าจะเป็นทาง
ชักนำให้ปลูกพืชผลต่างๆ กันมากขึ้น ที่ผมพูดอย่างนี้หมายถึงหน้า
ที่ของสถาบันการเกษตร ทุกวันนี้อย่างกระทรวงเกษตร หรือ
มหาวิทยาลัยเกษตรเป็นต้น ไม่ทราบว่าเป็นความเห็นของอาจารย์
สถาบันเหล่านี้ได้ทำหน้าที่ในเรื่องนี้เต็มทีแค่ไหนหรือไม่

ป๊วย : เท่าที่ผมทราบ และเคยพบมาหลายแห่ง การวิจัยของเรานี้ไม่ค่อยเลย ดีมาก ที่ทำพระกิติ ชัยนาทกิติ ดีทีเดียว ที่ที่เราไม่ได้เอาสิ่งที่วิจัยแล้วมาประมวลขึ้น เอาไปเผยแพร่ส่งเสริมในทางที่ถูก เราก็ค่อยว่าเมื่อไรจะมีปริญาตรีทางเกษตรศาสตร์ที่จะมาสมัครทำหน้าที่เป็น นักส่งเสริมทางเกษตรเพียงพอเวลานี้มีมากพอใช้สำหรับปริญาตรีนี้ แต่ว่าก็ปี ๆ ก็ไม่พอที่จะส่งเสริมเผยแพร่ทางเกษตร ที่ไต้หวันมีวิธีอีกอย่างหนึ่งว่า เขาไม่ต้องการใช้ผู้ที่ได้ปริญญามาทำหน้าที่ส่งเสริมเผยแพร่การเกษตร เขาต้องการใช้ขนาดประกาศนียบัตรทางเกษตรเฉย ๆ หรืออาชีวะชั้นสูงทางเกษตร แล้วก็พวกนี้ได้เรียนมาพอสมควร แต่ว่าเวลาจะไปทำงานเขามีคู่มือรายละเอียดให้แต่ละคน แล้วก็คู่มือนั้นแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น ถ้าเรื่องไหนนักเผยแพร่ไปตอบไม่ได้ เขาก็ไม่ได้ขาดลอยเลย เขาก็วิ่งไปหาศูนย์เกษตรของเขา ในเขตในแขวงของเขา เขตแขวงตอบไม่ได้ เขาก็วิ่งมากรมอย่างนี้ละ ก็มีความสัมพันธ์กันเรื่อย ๆ ที่ผมพูดนี้ไม่ได้พูดเฉพาะแต่เรื่องพืชอย่างเดียว รวมทั้งสัตว์บาล รวมทั้งเรื่องประมง เรื่องป่าไม้เรื่องอะไรต่าง ๆ ทั้งนั้นทุกอย่างหมด วันก่อนนี้มีประชุมระหว่างเจ้าหน้าที่กระทรวงเกษตร กระทรวงพัฒนา สถาพัฒนา ก็ตกลงกันว่าจะลองดูแบบของไต้หวัน ทำที่ทางเหนือของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จะทำคู่มืออย่างของเขาแล้วก็ลองดูว่าจะร่วมมือกันได้แค่ไหน ทุกฝ่ายรับหมดว่าจะทำ คนที่ไป

ประชุมกันสรุปว่า ถ้าหากถ้าทำได้จริง ๆ จะเป็นตัวอย่าง สรุปความ
 ว่าที่อาจารย์เสนอให้ขังใจว่าการวิจัยมีมากแค่ไหน ผมเข้าใจว่าการ
 วิจัยมีมาก วันหลังอยากจะชวนกันไป เดือนกรกฎาคมนี้นผมจะไป
 ทำพระ ผมจะไปดูเขาทำ ถ้ามีเวลาว่างไปด้วยกันสัก ๒-๓ วัน
 จะได้เห็นว่าเขามีความรู้มากทีเดียว รวมทั้งพืชที่ใช้ให้คนกิน หรือ
 สำหรับพืชที่จะเอามาเป็นอาหารสัตว์ แต่ว่าเรายังไม่ได้เอาผลของ
 การวิจัยมาใช้

เสนอ : เชิญชวนาเข้ามารับการอบรมกันเองก็ได้เนะ
 ครับ คือแทนที่จะมองในแง่ของการศึกษาในโรงเรียนอย่างเดียว
 น่าจะมองในแง่การศึกษาผู้ใหญ่ได้เหมือนกัน

ป๊วย : ถูกใจผมในข้อนี้ ทั้งการศึกษาในโรงเรียนและ
 นอกโรงเรียนต้องต่อกันไปเรื่อย ๆ ทางด้านการศึกษาในโรงเรียน
 ความเห็นของผมเราจะไปตั้งโรงเรียนเกษตรกันที่ไหน ควรจะไป
 ตั้งที่ใกล้ที่เขามีการวิจัยศูนย์ ไม่ใช่จะไปหาที่ดินมาได้ที่ไหน ฉันก็
 ไปเอาที่นั่น กระทรวงศึกษาก็ไม่รู้ว่าจะกระทรวงเกษตรเขาอยู่กันที่
 ไหน จะต้องไปตั้งใกล้ ๆ กับที่เขามีศูนย์วิจัยทางเกษตร นักเรียน
 ของเราจะได้ไปเป็นลูกมือในการวิจัย และครูของศูนย์ก็จะได้มา
 ช่วย นี่พูดถึงการศึกษาในโรงเรียนพูดอย่างสั้น ๆ ส่วนการ
 ศึกษาออกโรงเรียนนั้นก็เช่นเดียวกัน กรมส่งเสริมการเกษตรกับ
 กองการศึกษาผู้ใหญ่ของกระทรวงศึกษา ต้องมารวมกันที่จะช่วย

กันต่อไป เวลาที่ธนาคารโลกสนใจเรื่องนี้เป็นพิเศษ เอาเกษตร
กับการศึกษามารวมกัน ไม่ใช่โดยเฉพาะโรงเรียนเกษตรเท่านั้น
สำหรับชาวนาชาวนาบ้านธรรมดาด้วย ได้ข่าวมาว่าธนาคารโลกเขา
จ้าง International Council for Educational Development ทำ
การสำรวจปัญหาเรื่องนี้รวม ๖ ประเทศ และเข้าใจว่าประเทศ
ไทยเราจะอยู่ในโครงการนี้ด้วย เรื่องนี้หวังว่าทางประเทศไทย
เราจะร่วมกับเขา จะให้ประโยชน์แก่ประเทศเราเอง

เสนอ : ผมคิดว่าการพูดในสิ่งเหล่านี้ อย่างน้อยที่สุดก็
คงจะทำให้ได้มองเห็นปัญหาหรือแนวทางซึ่งอาจจะมีผู้เห็นด้วย
หรือไม่เห็นด้วย แต่ก็เป็นอาหารของความคิดที่จะให้เราสำนึกกัน
ถึงปัญหาว่า มีอะไรบ้าง และมีแนวทางที่จะแก้ไขอย่างไร ถ้าเป็น
อย่างนั้นแล้ว ปัญหาที่ผมเรียกตอนต้นว่าวิกฤตของการเปลี่ยนแปลง
นั้นคงจะไม่ถึงกับประสบกับความยุ่งยากจนเกินแก้สำหรับ
อนาคตของสังคมไทย ผมหวังว่าอย่างนั้น และขอขอบพระคุณ
อาจารย์ที่สละเวลามาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันครั้งนี้ ขอบพระ-
คุณครับ

ป๋วย : ขอบคุณครับ
